

EEN

Een geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie in 32 verhalen

	Voorwoord	3
	Inleiding	4
1848	Het Damoproer	7
1869	De Eerste Internationale in Sneek	9
1878	Socialisme en democratie verenigd	11
1887	Ferdinand Domela Nieuwenhuis als held uit de gevangenis	13
1893	Tjerk Luitjes en de anarchisten	15
1894	Oprichtingsvergadering SDAP	17
1903	De Spoorwegstaking	19
1909	Een tragedie in de Deventer Schouwburg	21
1912	Internationale vrouwendag in Nederland	23
1918	Revolutiedreiging	25
1919	Wethouderssocialisme	27
1923	De Vlootwetactie	29
1925	De VARA	31
1932	Crisis in de rode familie	33
1935	Het Plan van de Arbeid	35
1940	De SDAP gaat ondergronds	37
1946	Oprichting PvdA	39
1951	Koloniale dilemma's	41
1955	Koude Oorlogspolitiek	43
1957	Uitbetaling eerste aow	45
1958	Mansholt naar Europa	47
1963	Om de kwaliteit van het bestaan	49
1966	Nieuw Links presenteert <i>Tien over rood</i>	51
1973	Het milieu als keerzijde van economische groei	53
1976	Rooie Vrouwen in actie	55
1977	Geen tweede kabinet-Den Uyl	57
1985	Op weg naar één Europa	59
1987	Schuivende Panelen	61
1991	De wao-crisis	63
1994	Paars	65
1994	PvdA.nl	67
2002	Na de dreun	69
	Bij de foto's	70

de rode canon

Een geschiedenis van de Nederlandse
sociaal-democratie in 32 verhalen

Onder redactie van
Karin van Leeuwen,
Marijn Molema en
Ilse Raaijmakers

Wiardi Beckman Stichting
Den Haag 2010

Voorwaarts

Op een bijeenkomst in het Bethanienklooster werd afgelopen zomer door een internationaal gezelschap sociaal-democraten gesproken over de toekomst van de beweging. Buiten was het warm en trokken de toeristen naar het red light district. Binnen bogen Duitsers, Britten, Fransen en Nederlanders zich met gepaste ernst over de toekomst van hun partijen, op zoek naar een nieuw verbindend verhaal, een narratief.

Terwijl al deze partijen te maken hebben met grote electorale verschuivingen en met de opkomst van andere, meer populistische groeperingen, is met de actualiteit van de sociaal-democratische idealen niets mis. Rechtvaardigheid, de ontplooiing van het individu in de gemeenschap, vrijheid en gelijkwaardigheid zijn de waarden waar het om draait. Juist ook in deze tijd worden veel zorgen van mensen verklaard door verwaarlozing van die waarden.

Kijk je naar de geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie dan lijkt er soms wat aan het zelfbeeld te mankeren. Zoals voor de anorexia patiënte de kaspiegel verandert in een lachspiegel waarin ze altijd te dik blijft, zo missen sociaal-democraten het zicht op de eigen verdiensten en kernwaarden.

Des te belangrijker is het om de eigen geschiedenis te kennen en te vieren. De geschiedenis zoals die in deze canon is opgetekend ontroert, maakt aan het lachen, zorgt hier en daar voor schaamte en inspireert. Het is geweldig dat deze geschiedenis op initiatief van een groep jonge historici nu is gevat in de 32 verhalen van de rode canon. Zij hebben – dankzij een groot aantal auteurs – een frisse blik laten gaan over wat de sociaal-democratie in de afgelopen 150 jaar heeft bewogen en tot stand gebracht, welke problemen zij tegenkwam, waar zij het liet afweten en welke successen zij boekte.

Wat opvalt is de betekenis van sterke personen in de geschiedenis van de sociaal-democratie. Grote koersveranderingen, hoogte- en dieptepunten, steeds staan persoonlijkheden centraal. Ook mooi om te lezen is hoe sterk het streven van de sociaal-democratie is bepaald door vaste waarden. Telkens in nieuwe woorden, nieuwe verbanden en in hun uitwerking verschillend. Maar toch. Zelden was de koers van de partij onomstreden. Deze mooie terugblik maakt duidelijk dat de zoektocht en het politieke debat er altijd zijn geweest. Steeds ging het erom de centrale waarden van de sociaal-democratie tot uitdrukking te brengen onder nieuwe omstandigheden en ze te verbinden met actuele politieke en maatschappelijke vraagstukken. Op ons rust de verplichting om die zoektocht de komende jaren met trots op het verleden en met de passie van onze voorvaders voort te zetten.

Voorwaarts dus – en niet vergeten.

Lodewijk Asscher
Voorzitter van het curatorium van de Wiardi Beckman Stichting

De rode canon

Niet alleen het heden, maar ook het verleden is constant in beweging. Die beweging wordt soms veroorzaakt door de hedendaagse woelingen: nieuwe uitdagingen, zoals de multiculturele samenleving of de economische crisis, vragen om een nieuwe kijk op vergelijkbare gebeurtenissen in het verleden. Ook nieuw historisch onderzoek verandert onze blik op het verleden.

In het geval van de sociaal-democratische geschiedenis zijn beide ingrediënten aanwezig. Het turbulente begin van de 21^e eeuw, dat ook de sociaal-democratie voor nieuwe vragen en uitdagingen stelt, roept om hernieuwde kennis over ‘waar we vandaan komen’. Nieuw onderzoek toont bovendien aan dat de bestaande kennis over dat verleden nodig moet worden aangevuld en uitgebreid. Tegen deze achtergrond heeft de Werkgroep Geschiedenis van de Wiardi Beckman Stichting (WBS) enkele jaren terug het initiatief genomen voor een nieuw overzicht van de geschiedenis van de sociaal-democratie in Nederland.

Een canon Als vorm heeft de werkgroep voor een ‘canon’ gekozen. Sinds in 2006 de canon van de Nederlandse geschiedenis (www.entoen.nu) verschenen is, lijkt geen beroepsgroep of kerk meer zonder te kunnen – dus waarom dan niet ook een canon voor een politieke beweging? Belangrijker voor de werkgroep is het feit dat een canon de potentie heeft om een groot publiek te bereiken, zeker nu *de rode canon* zowel op internet (www.wbs.nl/rodecanon) als in druk verschijnt. De digitale publicatie maakt het bovendien mogelijk om uitdrukking te geven aan de ‘discussie zonder eind’ die geschiedschrijving per definitie is.

Een canon vertelt een geschiedenis niet alleen in tekst, maar ook in beeld. Beelden zijn in het proces van historische beeldvorming een belangrijke factor.

De visualisatie van het complexe verleden kan met een afbeelding verduidelijkt worden. Beelden zijn bovendien vaak zelf als historische bron te gebruiken. Het beeldmateriaal in deze canon ondersteunt daarom niet alleen de tekst, maar vertelt ook zelf een verhaal.

Een canon heeft echter ook beperkingen. Allereerst moeten er keuzes worden gemaakt: er is slechts ruimte voor ongeveer dertig ‘vensters’ die bovendien kort moeten zijn. De vensters, die steeds zijn opgehangen aan één jaartal, worden dan ook als aangrijpingspunt gebruikt om een langere ontwikkeling te schetsen. Zo moet elk venster uiteindelijk leiden tot een beter zicht op de geschiedenis van de sociaal-democratie. Een literatuurlijst helpt de lezer vervolgens om zelf het grotere plaatje verder te verkennen.

Daarnaast neemt een canon nadrukkelijk het heden als uitgangspunt: de verschillende vensters laten zien hoe de Nederlandse sociaal-democratie zich ontwikkeld heeft tot hoe we die nu kennen. Dat betekent dat er minder ruimte is voor de nuances waar de historische werkelijkheid soms om vraagt. Wie toch kennis wil nemen van die nuances zal zelf verder moeten lezen, opnieuw geholpen door de literatuurlijst die elk venster besluit.

Geschiedenis van de sociaal-democratie Om te kunnen begrijpen hoe de sociaal-democratie in Nederland zich heeft kunnen ontwikkelen is het nodig verder te kijken dan het ontstaan van de eerste sociaal-democratische partij in Nederland, in 1894. De canon begint daarom in 1848, toen zich in Nederland de eerste tekenen aandienen van een politieke beweging die streefde naar een meer rechtvaardige verdeling van ‘bezit’.

In de vensters die volgen wordt deze politieke beweging verder in beeld gebracht. De grens tussen

‘sociaal-democratie’ en andere bewegingen met een vergelijkbaar oogmerk wordt daarbij bepaald door een aanvankelijk aarzelende maar later resolute afwijzing van de niet-democratische weg om dit doel te bereiken. Het jaar 2002 dat in veel opzichten een omslagpunt in de Nederlandse politiek betekende wordt als voorlopig eindpunt genomen.

Hoewel de ‘politieke’ beweging steeds centraal staat, besteedt de canon in navolging van recente wetenschappelijke inzichten ook aandacht aan de sociale en culturele aspecten van de politiek. Getracht is de vensters zo goed mogelijk te ‘verdelen’ over de volgende hoofdlijnen in de ontwikkeling van een politieke beweging: de ontwikkeling van ideeën, de organisatie, het leiderschap, de plaats in politiek en maatschappij en de electorale ontwikkeling.

Een discussie zonder eind Voor u ligt de gedrukte versie van de canon. Het is een mooi overzicht van 32 verhalen over de geschiedenis van de sociaal-democratie die in willekeurige volgorde gelezen kunnen worden. Maar de hier gepresenteerde canon heeft niet de pretentie een definitieve of volledige geschiedenis van de sociaal-democratie te geven. Liever biedt zij een startpunt voor verdere discussie over dat verleden en internet biedt daarbij uitkomst. U wordt uitgenodigd via een forum op www.wbs.nl suggesties te doen voor uitbreiding van de canon of gefundeerd commentaar te leveren op de huidige. Goed onderbouwde kritieken en suggesties zullen door de redactie op het forum worden geplaatst. Daarnaast vindt u op internet nog meer verwijzingen en filmpjes.

De redactie zal bovendien het beste nieuwe venster (aangeleverd volgens de voorwaarden bij de redactie op te vragen) aan een volgende versie van de canon toevoegen. Dit venster kan uiteraard ook in de toekomst

liggen. Na lezing van de canon is immers duidelijk: de Nederlandse sociaal-democratie blijft in beweging.

Tot slot een woord van dank. *De rode canon* was onmogelijk zonder de onvoorwaardelijke steun die wij kregen van de medewerkers van de WBS. Dankzij hen is zowel een digitale als gedrukte versie van de canon tot stand gekomen. Daarnaast zijn wij vooral veel dank verschuldigd aan alle auteurs voor hun belangeloze medewerking aan deze canon. Een bont gezelschap van jong en oud, professional en hobbyist, PvdA-lid of gewoon geïnteresseerd in het rijke verleden van de sociaal-democratie heeft gezorgd voor een kleurrijk resultaat. Wij bedanken ook de leescommissie die al in een vroeg stadium betrokken was bij dit project: Frans Becker, Paul Kalma, Bertus Mulder, Piet de Rooy, Adriaan van Veldhuizen en Gerrit Voerman. Jullie lazen kritisch mee, gaven ons nuttige tips en suggesties en wezen ons op tekortkomingen en hiaten. Speciale dank gaat uit naar Frank de Jong, die namens het IISG de beeldredactie van veel beeldmateriaal en hulp voorzag. Eindredacteur Johanneke Braam hielp ons bij het ‘leesbaar maken’ van de canonteksten die soms al te zeer academisch waren opgesteld. Maar de meeste dank zijn wij verschuldigd aan beeldredacteur en stagiair bij de WBS Tom Plat. Hij zocht bij elk canonvenster een prachtig plaatje, hielp bij het schrijven van enkele canonpunten en verrichtte talloze hand-en-spandiensten. Zonder hem zou deze canon er nooit zijn gekomen.

De redactie:
Karin van Leeuwen,
Marijn Molema en
Ilse Raaijmakers

Gezicht op den Dam te Amsterdam op het oogenblik van het uitschryven en Aanstreven der oproerige Belhamels op den 25 Maart 1848.

Terwijl het *Communistisch Manifest* in februari 1848 van de persen rolde, ging het volk in Parijs de barricaden op. Ook in Amsterdam lieten arbeiders zich horen. Vergeleken met de volksoptstanden in Parijs en Berlijn was dit Amsterdamse Damoproer slechts klein, maar de eerste tekenen van een arbeidersbeweging in Nederland werden zichtbaar.

AUTEUR Jos Olsthoorn

Verder lezen

Dennis Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam, 1848-1894* (Amsterdam 2001).

Jacques J. Giele, *De pen in aanslag. Revolutionairen rond 1848* (Bussum 1968).

Karl Marx en Friedrich Engels, *Het Communistisch Manifest* (Londen 1848).
Digitaal te raadplegen:
www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1848/manifest.

Het Damoproer

Op 24 maart 1848 verzamelden zich enkele duizenden arbeiders en opgeschoten jongens op de Dam. Zij gaven gehoor aan gedrukte briefjes en pamfletten waarin werd opgeroepen tot protest. Ze hadden schoon genoeg van de hoge voedselprijzen en de massale werkloosheid. De politie had de mensen op het hart gedrukt om niet aan de manifestatie deel te nemen. Maar ondeugende Amsterdammers werden hierdoor juist extra nieuwsgierig. In het tumult van die dag werden winkels van vermogende Amsterdammers vernield en de ruiten van de burgemeester moesten het ontgelden. Om drie uur in de middag veegde de cavalerie de Dam schoon, waarna het ‘oproer’ ten einde was.

Volksprotesten waren niet nieuw. Maar in het Damoproer zijn wel de eerste tekenen van een gericht en politiek arbeidersprotest te zien. De volksmassa was niet spontaan tot stand gekomen, maar bewust samengeropen door leiders van de Duitse communistenvereniging in Nederland. Zij wilden de leefomstandigheden van de arbeiders in Amsterdam verbeteren.

Dit ideaal maakte deel uit van een ‘communistische’ beweging die in meerdere Europese steden ontstond. De communistische denkbeelden werden door de Duitse geleerden Karl Marx en Friedrich Engels opgeschreven in het *Communistisch Manifest*. Dit politieke pamflet beschreef de uitbuiting van de arbeiders door de bezittende klasse. Tegen dit onrecht moesten arbeiders uit alle landen zich verzetten, door zich te verenigen en zich als één blok te bevrijden van de ketenen van het kapitalisme.

Terwijl dit manifest in februari 1848 in Londen van de drukpersen rolde, ging in Parijs het volk de barricaden op. Dit was het startpunt van een revolutionaire

golf die over Europa heen rolde. Het *Communistisch Manifest* speelde een rol als opruiende tekst tijdens de oproeren in Parijs, Wenen, Berlijn en Amsterdam. De Bund der Kommunisten, de communistenvereniging van Marx en Engels, zorgde voor de verspreiding van het manifest. Een honderdtal exemplaren kwam via deze weg ook in Amsterdam terecht.

De Duitse communistenvereniging in Nederland besprak en verspreidde het *Communistisch Manifest*. Met hulp van de Bund der Kommunisten was deze vereniging in 1847 door de in Amsterdam wonende Duitser Christian Gödecke opgericht. De vereniging organiseerde voornamelijk bijeenkomsten die door andere Duitse arbeiders in Amsterdam bezocht werden. Ook Nederlanders trokken zich het lot van de arbeiders aan. Zo kwamen de leden van de communistenvereniging bijvoorbeeld in contact met Jan de Vries. Deze radicaal-democratische journalist had in 1847 het oppositiekrantje *De Hydra* opgericht. *De Hydra* lag in veel kroegen en werd daar door arbeiders gelezen. Via het krantje konden De Vries en de communistenvereniging hun politieke en sociale opvattingen verspreiden. In deze kring landde ook het *Communistisch Manifest*, dat hen overtuigde om tot actie over te gaan.

Een communistische revolutie was in 1848 niet van de grond gekomen. Een goed georganiseerde arbeidersbeweging was er ook nog niet. In Nederland werd 1848 vooral het jaar van de liberalen, met de grondwetsherziening als hoogtepunt. Het zou nog tientallen jaren duren voordat arbeiders zich verenigden in een politieke ‘partij’. Maar de eerste tekenen van een socialistische beweging in Nederland waren zichtbaar geworden. Want hoewel de Bund der Kommunisten niet lang stand hield, bleven de socialistische denkbeelden in Amsterdam circuleren.

Nederlandsch Werklieden-Verbond, INTERNATIONALE ARBEIDERS-VEREENIGING, (HOOFDBESTUUR LONDEN.)

SNEEK, ONDERAFDEELING VAN AMSTERDAM.

VERGADERING

OP ZONDAG DEN 28STEN NOVEMBER E. K., BIJ DE WED. T. SEVENSMA, 's VOORMIDDAGS 11½ UUR.

Vrije toegang voor alle Werklieden, (ook Werkgevers). De Leden worden dringend verzocht deze Vergadering bij te wonen.
Het Voorloopig Bestuur.

Op 30 augustus 1869 kreeg Nederland een afdeling van de vijf jaar eerder in Londen opgerichte Internationale Arbeiders Associatie. De organisatie sloeg vooral aan in Sneek en al snel kregen Sneek en andere Friese steden hun eigen afdelingen van de Internationale. De Friese afdelingen bleven niet alleen het langst actief van alle afdelingen van de Internationale in Nederland, ook bleken zij een belangrijke inspiratiebron voor de ontwikkeling van het socialisme in Nederland.

AUTEUR Bertus Mulder

Verder lezen

Stefan Couperus, 'De Werkman, orgaan voor Arbeidersverenigingen. Beeld en betekenis van een werkliedenblad 1868-1877', ongepubliceerde masterscriptie, Rijksuniversiteit Groningen 2003.

Johan Frieswijk, *Socialisme in Friesland 1880-1900* (Amsterdam 1977).

Jacques J. Giele, *De eerste Internationale in Nederland. Een onderzoek naar het ontstaan van de Nederlandse arbeidersbeweging van 1868 tot 1876* (Utrecht 2008 [1973]).

T. van der Wal, *Op zoek naar een nieuwe vrijheid. Een kwart eeuw arbeidersbeweging in Friesland, 1870-1895* (Leiden 1972).

De Eerste Internationale in Sneek

De 'Internationale', voluit de Internationale Arbeiders Associatie, was in 1864 in Londen opgericht. In het begeleidende pamflet had Karl Marx opgeroepen tot onafhankelijke machtsvorming van de werkende klassen in geheel Europa. Volgens dit pamflet waren economische groei en opeenhoping van rijkdom bij de bezittende klasse behaald over de rug van de arbeiders. Dit veroorzaakte zelfs hun 'geknakte gezondheid, bezoedelde moraal en mentale ondergang'. Tot 1876 – toen de Internationale ten onder ging aan een

conflict tussen marxisten en anarchisten – verenigde deze Eerste Internationale Arbeiders Associatie arbeidersverenigingen en -verbonden in heel Europa en de Verenigde Staten.

In Nederland waren typografen, dankzij hun vroege organisatie in vakbonden, de drijvende kracht achter de oprichting van de Nederlandse afdeling van de Internationale. Onder hen waren enkele typografen uit Sneek zeer actief. Zij hadden eerder in 1869 al gestaakt bij de *Sneeker Courant* voor een beter tarief. Het was dan ook niet verwonderlijk dat deze werklieden in oktober van dat jaar samen met timmerlieden, edelsmeden en meubelmakers een eigen lokale sectie van de Internationale oprichtten. De Sneker sectie groeide van 42 leden al snel uit tot 130 leden. De afdeling Sneek omvatte in 1872 vakverenigingen van typografen, timmerlieden, gouden en zilversmeden en uurwerkmakers en een ziekenfonds.

Vanuit Sneek werden vervolgens afdelingen van de Internationale opgericht in Harlingen, Leeuwarden en Lemsterland. Samen besloten deze afdelingen in 1870 tot oprichting van de Provinciale Friesche Werklieden Vereeniging. Al gauw kende deze PFWV afdelingen in

heel Friesland. Niet alle afdelingen van de PFWV waren lid van de Internationale. Deze losse, maar tegelijk provinciale vorm van organisatie schiep een voldoende grote beweging, maar behoedde de Friezen voor scherpstlijperij. Zo kon de Internationale in Friesland lang blijven voortbestaan terwijl elders in Nederland de diverse arbeidersverenigingen al snel weer van de Internationale losraakten.

De Friese, of zelfs noordelijke traditie van socialisme leunde op een zeer vruchtbare voedingsbodem van geschoolde werklieden, arme landarbeiders en een hoge organisatiegraad van socialisten en andere maatschappelijke verenigingen en clubs. Deze traditie zou ook na het wegvallen van de Internationale worden voortgezet. Typograaf Jelle Fijlstra, die in 1872 de Sneker afdeling van de Internationale voorzat, was er de verpersoonlijking van. Allereerst haalde Fijlstra in 1882 Domela Nieuwenhuis naar Sneek. Als gevolg hiervan ging een jaar later de Sneker afdeling van de PFWV over naar de Sociaal-democratische Bond en werd Jelle Fijlstra in Sneek colporteur voor het door Domela Nieuwenhuis opgerichte tijdschrift *Recht voor Allen*. Bovendien was Fijlstra van moederskant een volle neef van Jelle Troelstra, de vader van de oprichter van de SDAP. Pieter Jelles Troelstra zou aan Fijlstra zijn opvattingen over arbeid ontleen. Ook zou hij Fijlstra volgen in zijn voetsporen als internationalist – Troelstra zou enige malen aanwezig zijn bij vergaderingen van de Tweede Internationale die in 1889 werd opgericht –, en als voorman van de beweging, colporteur, gelegenhedsdichter en strijder voor het algemeen kiesrecht.

In 1878 bracht de Sociaal-Democratische Vereeniging in Amsterdam vakverenigingen en politiek samen. Al waren een solide organisatie en consistent democratisch beleid soms nog ver te zoeken, de eerste sociaal-democratische organisatie in Nederland was een feit.

AUTEUR Anne Petterson

Verder lezen
Dennis Bos, Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam, 1848-1894 (Amsterdam 2001).

Jacques J. Giele, 'Willem Ansing en de oprichting van de sdv', Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1976 (Nijmegen 1976) 180-199.

W.H. Vliegen, De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en taferelen uit de socialistische beweging in Nederland deel I (Amsterdam 1905).

Socialisme en democratie verenigd

Op 7 juli 1878 werd in Amsterdam een nieuw politiek orgaan voor werklieden opgericht, de Sociaal-Democratische Vereeniging. Een kleine groep arbeiders voelde zich al langer niet thuis in het liberale Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond (ANWV). Deze socialisten richtten een Gemengde

Vereeniging op. Ook niet-arbeiders konden lid worden. Omdat het niet zuiver een arbeidersvereniging was, hield de Gemengde Vereeniging zich bezig met meer dan alleen vakbelangen. Met eisen als algemeen kies- en stemrecht, een kortere arbeidsdag en de oprichting van productiecoöperaties werd ze voor de ANWV te politiek. Het Centraal Bestuur van het ANWV weigerde dan ook de Gemengde Vereeniging als afdeling te erkennen. De arbeiders namen het Duitse partijprogramma van Gotha over en besloten voortaan als sociaal-democratische vereniging (SDV) in de openbaarheid te treden.

Het programma van Gotha was niet de enige buitenlandse invloed op de SDV. De oprichting van de Vlaamse Socialistische Arbeiders-Partij in mei 1877 was voor de Nederlandse arbeiders een belangrijk voorbeeld. Verdere stimulans kwam van de Duitse socialisten die in Amsterdam verbleven. Naast Duitse gastarbeiders met een socialistische achtergrond, voegden zich hier eind 1878 politieke vluchtelingen bij. Deze groep werd bedreigd door het voor socialisten onvriendelijke klimaat onder kanselier Otto von Bismarck. De Duitsers verspreidden in Amsterdam met hun brochures hun parlementaire gedachtegoed. Het Duitse 'wetenschappelijke' socialisme was onder de Amsterdamse arbeiders nog niet wijd verspreid. Op de soms wanordelijke vergaderingen van de SDV wisselden discussies over de invoering van algemeen kies- en stemrecht, het nut van coöperaties en de voorbereiding van een gewelddadige revolutie elkaar af. Deze discussies waren echter de aanzet tot een

meer georganiseerde sociaal-democratische beweging waarin het partijprogramma en de kiesrechtstrijd centraal stonden. Ook werd het vooruitstrevende voorstel gedaan om aan het programma van Gotha een eigen artikel over vrouwenkiesrecht toe te voegen. Molenaarsknecht en petroleumventer Klaas Ris was een van de kleurrijkste figuren binnen de SDV. Hij schreef speelse brochures, klaagde bij koning Willem III over de Amsterdamse burgemeester en maakte zich hard voor het behoud van de Amsterdamse kermis. Zijn getuigenis in 1887 voor de Parlementaire Enquêtecommissie over de werkomstandigheden in fabrieken en werkplaatsen droeg bij aan een bredere bewustwording van de problematische situatie van de arbeiders in Nederland. De conclusies uit dit rapport resulteerden in onder andere de Arbeidswet van 1890. De contacten van kleermaker Hendrik Gerhard met sociaal-democraten in het buitenland zorgden voor een breder perspectief op het socialisme. Net als Ris werd Gerhard vanuit de Eerste Internationale en vrijdenkersvereniging 'De Dageraad' actief binnen de socialistische beweging. Daar pleitte hij voor geleidelijke invoering van het algemeen stemrecht, zonder het gebruik van geweld. Een volksvertegenwoordiging behoorde volgens Gerhard ook daadwerkelijk *het volk* te vertegenwoordigen, niet slechts de grondeigenaren en 'kapitalisten'. Via organisaties als het Comité voor Algemeen Stemrecht zocht hij als vroege sociaal-democraat aansluiting bij de gemeentelijke en nationale politiek. Volgens SDAP-voorman Willem Vliegen was de oprichting van de SDV het begin van de sociaal-democratische beweging in Nederland. Hiermee claimde de geschiedschrijver van de SDAP op slimme wijze de voorliggende geschiedenis. Als informele 'vriendenclub' twijfelde de vereniging echter nog tussen revolutie en democratische hervormingen. De sociaal-democraten zochten met de SDV voorzichtig hun weg naar het publieke domein en waren volgens Vliegen dan ook nog 'predikers in de woestijn'.

Een motie op een woelig congres van de Sociaal-Democratische Bond luidde in 1893 de definitieve scheiding tussen anarchisten en parlementairen in de Nederlandse sociaal-democratie in. Verantwoordelijk voor de motie was de Groninger anarchist Tjerk Luitjes.

AUTEUR [Adriaan van Veldhuizen](#)

Verder lezen

[Willem Hubert Vliegen, De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland \(Amsterdam 1905/1921, 2 delen\).](#)

[Derk Johan Wansink, Het socialisme op de tweesprong. De geboorte van de S.D.A.P. \(Haarlem 1939\).](#)

[Jannes Houkes, Travailleur. Een politieke biografie van de Groninger anarchist Tjerk Luitjes 1884-1910 \(Groningen 1985\).](#)

Tjerk Luitjes en de anarchisten

Net als andere socialistenv verwachtte Tjerk Luitjes dat er ooit een proletarische revolutie zou komen die de uitzichtloze situatie van de arbeiders zou verbeteren. Maar anders dan sommigen was Luitjes in de stellige overtuiging dat die revolutie al heel snel zou komen. Dus toen andere

socialisten voorstelden om langs parlementaire weg geleidelijke verbeteringen door te voeren in de situatie van de arbeider, zag hij daar niets in. Als anarchistisch socialist wilde Luitjes liever wachten op de grote klap.

Luitjes kwam tot zijn overtuiging in Oost-Groningen, waar hij namens de Sociaal-Democratische Bond (SDB) meer dan twintig afdelingen had opgericht en tientallen spreekbeurten had gehouden. In die periode had hij gezien hoe de macht had gewankeld. Nadat een anarchist een petitie letterlijk door de strot van de burgemeester van Finsterwolde probeerde te duwen, werd een deel van de provincie zelfs belegerd door de marechaussee. Naar verluid omdat de overheid de revolutie vreesde.

Luitjes wist het toen zeker: nu moesten ze doorstoten. Daarom diende hij op 29 december 1893 namens de afdeling Hoogezand-Sappemeer een motie in die stelde dat de bond nooit meer mee zou doen aan verkiezingen, ‘ook niet als agitatiemiddel’.

In zekere zin was het congres een thuiswedstrijd voor hem. Maar toch was de situatie in de stad Groningen anders dan in Oost-Groningen. De congreslocatie was gebouw ‘De Toekomst’. Daar huisde een geoliede socialistische coöperatie, een organisatie die brood bakte dat goedkoop onder socialistenv werd verkocht. Daarnaast waren er een bibliotheek en een vergaderzaal in het gebouw gevestigd. Het waren symbolen voor een minder ruig socialisme dan dat van Luitjes.

De zaal bood plaats aan ruim 100 socialistenv die uit het hele land waren afgereisd. Ook onder die mensen waren er velen met een andere achtergrond dan de Oost-Groningers. Er waren intellectuele heren en joodse arbeiders uit Amsterdam, om nog maar te zwijgen over de voor Groningers onverstaaanbare Limburgers. Lang niet iedereen had de strijd van zo dichtbij meegemaakt als Luitjes.

Omdat de SDB een koepelorganisatie voor allerlei verenigingen van socialistische signatuur was, liepen ook de meningen over de toekomst sterk uiteen. Al deze verschillen leidden tot veel onbegrip, wantrouwen en conflicten binnen de gelederen van de bond.

Het congres werd zodoende een bende. Er werd gescholden, verschillende mensen – onder wie secretaris Samuel Wolf Coltof – liepen boos weg en de driedaagse agenda liep al na de eerste middag in het honderd. Tot verbazing van enkele journalistenv werden conflicten bovendien op het podium uitgevochten. Adolf de Levita bijvoorbeeld, zwaaide met een koffertje waarin hij naar eigen zeggen bewijzen verborg voor een oplichtingsschandaal binnen de bond.

Ondanks alles werd de motie van Tjerk Luitjes met een nipte meerderheid aangenomen. Zo wist hij de koers van de SDB definitief van de parlementaire route af te sturen. De motie Hoogezand-Sappemeer werd daarmee een breekpunt in de geschiedenis van het socialisme. Want een groot deel van de parlementaire socialistenv begonnen zich te beraden op hun lidmaatschap van de bond en zouden in 1894 vervolgens definitief een andere weg kiezen dan de bond die hen eerder nog met de revolutionairen had verbonden.

DE TWAALF APOSTELEN

26 AUGUSTUS 1894 26 AUGUSTUS 1934

 L. COHEN		 H. POLAK
 J.A. FORTUYN		 J.H. SCHAPER
 A.H. GERHARD		 H. SPIEKMAN
 F. VAN DER GOES		 P.J. TROELSTRA
 W.P.G. HELSDINGEN		 H.J. VAN DER VEGT
 H. VAN KOL		 W.H. VLIEGEN

En wie die hunne vaandels vlechten
Tot ééne rozerooden band,
Die voor een nieuwe wereld vechten
En sterven voor 't beloofde land—?
Dat zyn de muiters en de makkers,
Dat zyn die taale rooie rakkers,
Dat zyn de sloopers van den staat—
Dat is de daad!

C. G. ADIAMA VAN SCHELTEMA

fre.cohen

In 1894 besloot een groep sociaal-democraten om een nieuwe organisatie op te richten: de **Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP)**. De partij, die 'heren' en 'arbeiders' verenigde, koos in tegenstelling tot eerdere sociaal-democratische clubs duidelijk voor een parlementaire weg. Al in 1897 konden twee van haar oprichters deze doelstelling in praktijk gaan brengen: de SDAP was voortaan in de Tweede Kamer vertegenwoordigd.

AUTEUR Adriaan van Veldhuizen

Verder lezen

Willem Hubert Vliegen, *Die onze kracht ontwakende deed. Geschiedenis der Sociaal-democratische Arbeiderpartij in Nederland gedurende de eerste 20 jaren van haar bestaan* (Amsterdam 1924-1938, 3 delen).

Cornelie Huygens, *Barthold Mervan* (Amsterdam 1897). (Dit is een sleutelroman over deze episode in de socialistische geschiedenis).

Pieter Jelles Troelstra, *Gedenkschriften deel II 'Groei'* (Amsterdam 1933).

S. Bloemgarten, 'De tweede Internationale en de geboorte van de SDAP (1889-1896)', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 7, afl. 22 (1981) 101-141.

Oprichtingsvergadering SDAP

Het was 26 augustus 1894, half elf's ochtends in lokaal Atlas te Zwolle. Voorafgaand aan een grote kiesrechtmanifestatie kwam een groep sociaal-democraten bij elkaar. Bijna allemaal waren ze lid of lid geweest van de Sociaal-Democratische Bond. Maar het gezelschap had genoeg van de bond, genoeg van Ferdinand Domela Nieuwenhuis en vooral genoeg van het anarchisme dat sinds kort door beide werd aangehangen. 'We staan op het standpunt van een man

die zijn vrouw verlaten heeft en zich niet meer stoort aan haar praatjes', zei de Rotterdamse mattenwever Willem Helsdingen daarover. Daarom zou die dag een organisatie opgericht worden die sociaal-democratische parlementaire politiek moest gaan bedrijven: de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP).

Op de vergadering waren ongeveer 60 mensen afgekomen, twaalf van hen behoorden tot het organiserend comité. Hoewel zij 'de Twaalf Apostelen' werden genoemd, waren ze geen hechte club. Binnen het comité bestonden namelijk grote onderlinge verschillen. Er waren handwerkers en schrijvers, plattelandsbewoners en stadsmensen, mannen van joodse, protestantse en katholieke afkomst en er waren ervaren socialisten en beginnelingen in de politiek. De meest diepgaande tegenstelling was die tussen 'arbeiders' en 'heren'. Deze twee bloedgroepen wantrouwden elkaar enorm. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een brief van Willem Helsdingen: 'Wij moeten (...) zorgen, en dat stel ik als voorwaarde, dat een Van der Goes en een Polak buiten het zaakje blijven. Hoe minder Heeren hoe liever'.

De parlementaire ambitie woog uiteindelijk zwaarder dan de tegenstellingen. Zorgvuldig werden zowel heren

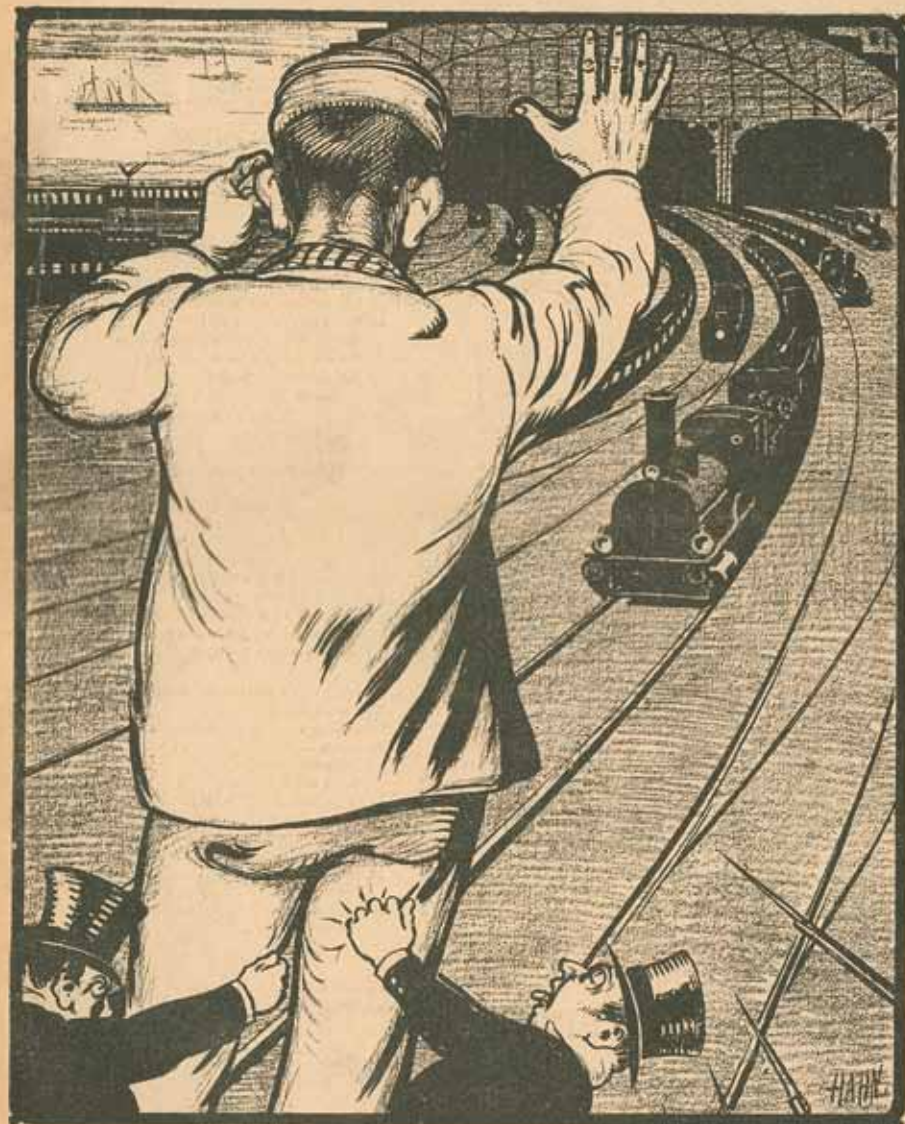
als arbeiders in het bestuur van de nieuwe organisatie gekozen. Daarna stond de keuze van een naam voor deze organisatie op het programma. De Amsterdamse assuradeur Franc van der Goes stelde – verwijzend naar de negentiende-eeuwse sociaal-democratische verenigingen – voor om een 'vereniging' op te richten. Maar niet iedereen was het met hem eens. Anderen kozen liever voor een 'bond' of een 'partij'. Het laatste voorstel werd overgenomen en zo ontstond de SDAP.

De toevoeging 'in Nederland' aan de naam van de SDAP was cruciaal. Daags na de vergadering schreef advocaat Pieter Jelles Troelstra in zijn krant *De Baanbreker* daarover: 'Haar naam geeft te kennen dat zij zich beschouwt als de vertegenwoordigster der internationale sociaaldemocratie in ons land.' En zo was het ook; de partij was in dialoog met buitenlandse partijen en internationale arbeidersorganisaties ontstaan. Zo kwam het idee om een parlementaire partij op te richten uit Duitsland. Hetzelfde gold overigens voor het startkapitaal van de SDAP: ook dat was van de Duitse zusterpartij afkomstig.

Dat Duitse geld werd aanvankelijk vooral gebruikt voor de propaganda en de infrastructuur. Er werden brochures en krantjes gedrukt en overal in het land verschenen lokale afdelingen. Het aantal leden groeide gestaag. Drie jaar na de oprichting slaagde de partij bovendien in haar belangrijkste doelstelling en was er parlementair succes. In 1897 wonnen de sociaal-democraten de verkiezingen in de districten Tytsjerksteradiel en Enschede en werden Pieter Jelles Troelstra en Henri van Kol tot leden van de Tweede Kamer gekozen. Hoewel hun politieke stijl anders was dan die van de zittende Kamerleden, maakten ze er niet de puinhoop van die sommige niet-socialistische parlementariërs hadden gevreesd.

HET VOLK

GANSCH HET RADERWERK STAAT STIL.
ALS UW MACHTIGE ARM HET WIL...

In 1903 vonden er twee spoorwegstakingen plaats. Ondanks snelle resultaten en euforie liepen de stakingen uiteindelijk uit op een breuk in het kamp van de stakers. Niet alleen ontstond er een breuk tussen christelijke en sociaal georganiseerde arbeiders, ook tussen de socialistische groeperingen onderling was samenwerking na 1903 niet meer vanzelfsprekend. Dit zou zijn sporen in het linkse kamp voor jaren nalaten.

AUTEUR Marten Buschman

Verder lezen

Marten Buschman, *Tussen revolutie en modernisme. Geschiedenis van het NAS 1893 - 1907* (Den Haag 1993).

Johan Frieswijk, 'Rüters spoorwegstakingen nabeschouwd', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1979* (Nijmegen 1979) 287-325.

A.J.C. Rüter, *De spoorwegstakingen van 1903. Een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland* (Nijmegen 1973 [1935]).

Solidariteit. *Blad voor een strijdbare vakbeweging*, nr. 112, april 2003. Themanummer: Spoorwegstakingen, een eeuw geleden, een eeuw later.

De Spoorwegstaking

Spoorwegpersoneel, sjouwers, socialisten, anarchisten en vakbondsbestuurders, allen bezongen de overwinning op 31 januari 1903. In de Amsterdamse haven staakten sjouwers en andere havenarbeiders bij het overslagbedrijf Blauwhoedenveem ter bescherming van hun vakvereniging. Het spoorwegpersoneel sloot zich uit solidariteit bij de beweging aan en de actie groeide al snel uit tot een massale opstand. De werkgevers waren overrompeld en gaven snel toe aan de eisen van de stakers. Alle werknemers werden teruggenomen, de gestaakte dagen werden uitbetaald en de vakorgan

isaties werden erkend. De staking was een spontane beweging die geen van de werkgevers had zien aankomen. Maar al spoedig zouden de werkgevers samen met de regering maatregelen treffen tegen de onruststokers.

De regering van antirevolutionair Abraham Kuyper wilde het verloren terrein op de arbeiders heroveren. De christelijk georganiseerde arbeiders werd dringend verzocht in de toekomst niet te staken. Daarnaast diende het kabinet-Kuyper op 25 februari drie wetsvoorstellen in die toekomstige stakingen onmogelijk moesten maken. De zogenaamde 'worgwetten' waren voor veel socialisten een nieuwe reden om te staken. De tegenstanders waren dit keer echter goed ingelicht en zetten alle middelen in om de staking te breken. Direct na afroeping van de staking bezetten militairen en politie de stations en spoorlijnen. Door de strenge bewaking was het voor de stakers niet mogelijk de werkwillige 'onderkruipers' te overreden of de stoomlocomotieven onklaar te maken. De tweede staking liep uit op een fiasco.

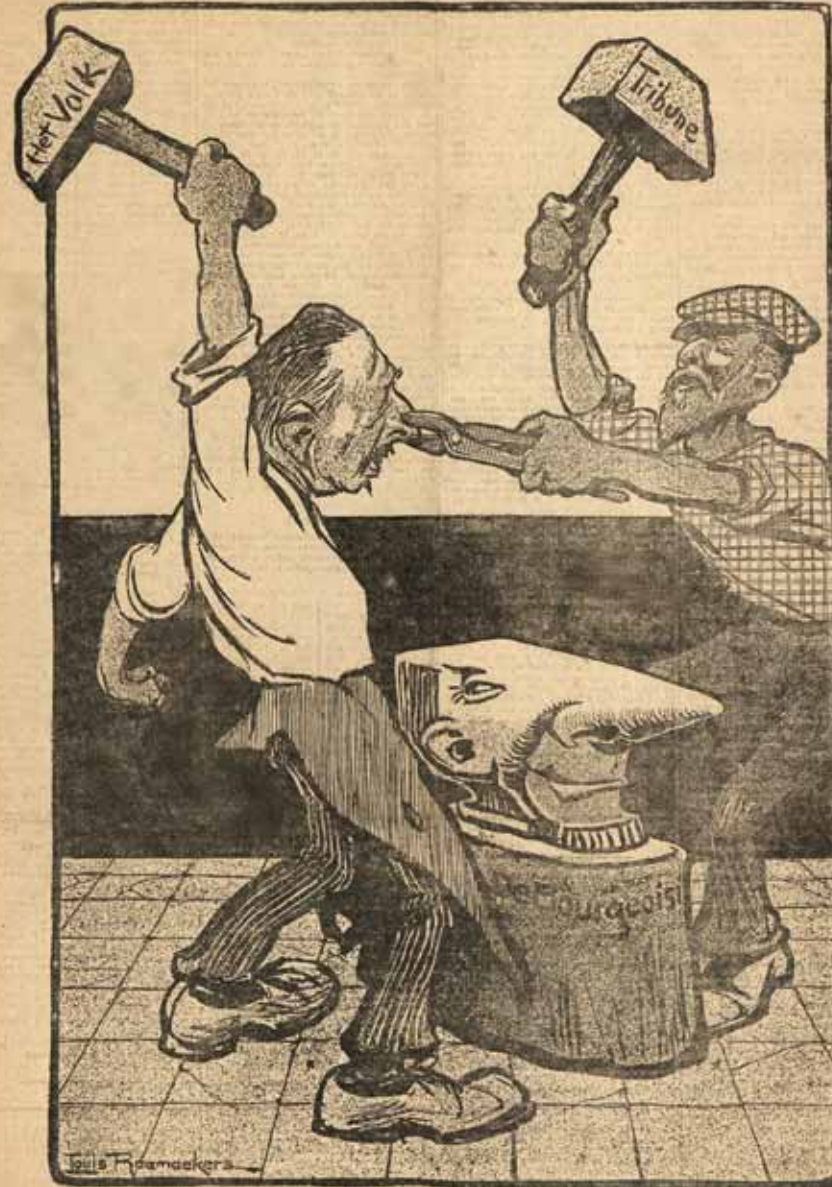
Binnen de socialistische kringen vlogen de verwijten over en weer. Vooral de SDAP kreeg na de mislukte

staking een stortvloed van verwijten over zich heen. Partijleider Pieter Jelles Troelstra, die naast Tweede Kamerlid ook hoofdredacteur was van het arbeidersblad *Het Volk*, had in februari nog verscheidene artikelen geplaatst die de stakingen ondersteunden. Maar eind maart raadde hij op basis van de zwakke organisatie de stakingen alweer af. Dit werd hem door verscheidene linkse groeperingen niet in dank afgenomen, want volgens hen begon de solidariteitsstaking pas net op gang te komen. Zij beschuldigden de sociaal-democraten van verraad. De SDAP reageerde hier buitengewoon fel op door alles wat links van hen stond als anarchistisch te bestempelen. Op het partijcongres in mei 1903 trok SDAP-voorzitter Henri Polak een harde conclusie over de voormalig linkse bondgenoten: 'Heel rare dingen zullen moeten gebeuren, eer wij weer een stap doen met die anarchistische bedriegers en verraders.'

De spoorwegstakingen hadden voor veel sociaal-democraten bewezen dat de Nederlandse arbeidersbeweging belang had bij een strakkere organisatie en een krachtig leiderschap. Het Nationaal Arbeids Secretariaat (NAS), de revolutionaire vakbeweging, had zich door een halfslachtige reorganisatie in 1903 buiten spel gezet. Henri Polak richtte daarom met een aantal anderen in 1905 het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen (NVV) op. Het NVV keerde zich fel tegen de revolutionaire anarchisten en was daarmee een belangrijke bondgenoot van de SDAP. Desondanks nam lang niet iedereen binnen de partij afstand van de stakingen. Eén van de oprichters van de SDAP, Franc van der Goes, noemde de aprilstaking een 'verblijdend en hoopvol teken'. Hij kreeg hierbij steun van socialisten als Herman Gorter en Henriette Roland Holst. Ook binnen de SDAP ontstonden daardoor breuklijnen. Die breuklijnen werden later pijnlijk zichtbaar toen de marxisten zich in 1909 van de SDAP afscheidden in het Deventer Schisma.

DE SPLITSING IN DE SOC. DEM. PARTIJ.

Ach die arme boerwasie
So was überlot sie nie!
(Wälzertraum).

In het weekeinde van 13 en 14 februari 1909 vond in de Deventer Schouwburg een buitengewoon congres van de SDAP plaats.

Ter discussie stonden het voortbestaan van het marxistische oppositieblad *De Tribune* en het partijlidmaatschap van zijn redacteurs. Tijdens het congres zei parlementariër Jan Schaper over het eventuele roeyement en de toekomst van de SDAP: 'De Partij zal een luchtballon zijn, die wat ballast laat vallen en dan des te hooger stijgt, omdat hij zich verlicht gevoelt.' De gebeurtenissen gingen de boeken in als het 'Deventer Schisma'.

AUTEUR Emma Vos

Verder lezen

Henny Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDP)* (Amsterdam 1989).

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief SDAP, inv. nr. 254, *Verslag van het buitengewoon congres der s.d.a.p., gehouden op 13 en 14 februari 1909 te Deventer* (Amsterdam 1909).

D.J. Wijnkoop, 'De s.d.p., haar geschiedenis en haar beginselen', in: *Onze politieke partijen, beschreven door hare eigen vertegenwoordigers* (Baarn 1918) 175-206.

Een tragedie in de Deventer Schouwburg

Met haar oprichting in 1894 keerde de SDAP zich af van de radicaliserende Sociaal-Democratische Bond en koos zij zeer bewust voor de parlementaire weg naar het socialisme. In de eerste twee decennia van haar bestaan werd het parlement zelfs steeds belangrijker voor de SDAP. Deze parlementaire ontwikkeling werd niet alleen zichtbaar door het groeiend aantal Kamerzetels dat de partij wist te veroveren; ook veranderde de partijlijn in deze periode. Wie de partijprogramma's van 1895 en 1912 met elkaar vergelijkt, ziet dat Karl Marx in de tussenliggende tijd min of meer werd losgelaten.

Rond de eeuwwisseling begon er vanuit de gelederen van de partij forse kritiek te komen op de parlementaire koers van de SDAP. Orthodox marxistische leden betichtten de partijleiding van reformisme, wat leidde tot een aantal grote conflicten. In 1906 schreef partijleider Pieter Jelles Troelstra de brochure *Inzake Partijleiding*, waarin hij hard van leer trok tegen de marxisten, onder andere door te pleiten voor een reorganisatie van de partij en het partijleven. De Kamerfractie schoof hij daarbij naar voren als het machtscentrum van de partij. Tijdens het partijcongres van 1907 werd een resolutie aangenomen waarmee de critici de mond werd gesnoerd. De eenheid en eensgezindheid binnen de partij leken veiliggesteld.

Drie jonge marxisten waren echter niet bereid in te binden. David Wijnkoop, Willem van Ravesteyn en Jan Ceton gaven op 19 oktober 1907 de eerste editie van het weekblad *De Tribune* uit, waarin zij hun kritiek op het parlementarisme verwoordden – eerst gematigd, maar na een aantal maanden steeds explicieter. Een steeds

verdere radicalisering en persoonlijke aanvallen op Troelstra zorgden eind 1908 voor een escalatie van het opnieuw opgelaaide conflict binnen de partij. Via een referendum werd besloten tot het houden van een buitengewoon congres om een oplossing te vinden voor de situatie. Voor de partijleiding was de oplossing simpel: *De Tribune* moest verdwijnen, of dat nu 'met behoud der redacteurs als partijgenooten', of 'met verlies dier redacteurs als partijgenooten' zou zijn. Na twee dagen vergaderen in Deventer was het congres duidelijk in zijn uitspraak: met 209 stemmen voor, 88 tegen en 15 blanco werden Wijnkoop, Van Ravesteyn en Ceton geroyeerd.

Een analyse van het in Deventer gevoerde debat biedt een mooie inblik in het proces van parlementarisering dat de SDAP in de eerste decennia van de twintigste eeuw doormaakte. Tijdens het congres bediende men zich van verschillende parlementaire gebruiken en ook de debatterstijl van de congresleden was duidelijk parlementair. De sprekers zetten uitvoerig uiteen waarom het voortbestaan van *De Tribune* een gevaar zou vormen voor de partij, waarbij de argumentatie voornamelijk gebaseerd was op de rede. De mensen die echter uit de band vlogen, de meeste onrust veroorzaakten in de zaal en zich met andere woorden niet parlementair gedroegen, maakten over het algemeen deel uit van het marxistische kamp.

Door buitenstaanders werd het congres als een mislukking gezien, omdat de SDAP er niet in was geslaagd tot een vreedzame oplossing te komen. Voor de SDAP zelf was de breuk met de Tribunisten echter noodzakelijk om zich verder te kunnen ontwikkelen tot een effectieve politieke partij in het parlementaire stelsel. Met het Deventer Schisma werd dus een belangrijke stap gezet in de volwassenwording van de Nederlandse sociaal-democratie.

In 1912 vierden Nederlandse vrouwen voor het eerst internationale vrouwendag. Dit initiatief van sociaal-democratische vrouwenclubs volgde een internationaal voorbeeld, maar bouwde ook voort op de strijd voor vrouwenkiesrecht van de SDAP. De vrouwendag illustreert bovendien de activiteit van vrouwen en vrouwenclubs in die partij.

AUTEUR Erië Tanja

Verder lezen

Jacqueline Clasinge Schokking, *De vrouw in de Nederlandse politiek. Emancipatie tot actief burgerschap* (Assen 1958).

Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom, *Herinneringen van Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom. Iets over ontstaan en ontwikkeling van de Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs* (Amsterdam 1976).

Ulla Jansz, *Vrouwen ontwaakt. Driekwart eeuw sociaal-democratische vrouwenorganisatie tussen solidariteit en verzet* (Amsterdam 1983).

Joyce Outshoorn, 'Democratisch-socialisme. De sociaal-democratie en het vrouwenvraagstuk', *Socialisme en Democratie* 39, afl. 9 (1982) 411-423.

Hella van de Velde, *Vrouwen van de partij. De integratie van vrouwen in politieke partijen in Nederland (1919-1990)* (Leiden 1994).

Internationale vrouwendag in Nederland

Een groene Mei – een rode Mei! Terwijl de natuur het jonge groen koesterde met zon en regen en zoele luchten, in deze juichende maand vierden de arbeidende vrouwen een feest van ontwaken.' Zo herinnerde Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom zich 12 mei 1912. Het was de dag dat Nederlandse vrouwen voor het eerst internationale vrouwendag vierden. In 1910 was op de Tweede Internationale

Socialistische Vrouwenconferentie in Kopenhagen besloten tot het houden van een jaarlijkse vrouwendag. De sociaal-democratische vrouwenclubs in Nederland grepen deze viering aan om openbare vergaderingen te houden met als leuze het algemeen vrouwenkiesrecht.

De Nederlandse vrouwenbeweging richtte zich in de eerste plaats op de emancipatie van de vrouw ten opzichte van de man. Daarmee sloten deze clubs zich aan bij een bredere maatschappelijke beweging. Vrouwenkiesrecht was een centraal strijdpunt. Het eerste program van de SDAP in 1895 noemde de invoering van algemeen, direct en enkelvoudig kiesrecht voor man én vrouw. Het algemeen mannenkiesrecht had echter prioriteit boven een beperkt kiesrecht voor vrouwen: het schrikbeeld van de SDAP was dat alleen de 'burgerlijke' dames mochten stemmen en dat zij vooral conservatief en confessioneel zouden stemmen.

Maar langzaam maar zeker werd er vooruitgang geboekt. In 1907 sprak de Socialistische Internationale zich in Stuttgart uit voor algemeen kiesrecht zonder onderscheid naar sekse. In 1908 volgde de SDAP deze uitspraak. In datzelfde jaar vond in Amsterdam het congres van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht plaats. In 1918 stonden vrouwen voor het eerst op de kieslijst voor de Tweede Kamer en was SDAP-lid Suze Groeneweg het

eerste vrouwelijke Tweede Kamerlid; in 1922 mochten vrouwen voor het eerst zelf naar de stembus.

Behalve door de Internationale werd de SDAP ook door eigen vrouwenclubs geïnspireerd. Met deze clubs is de naam van Mathilde Wibaut-Berdenis van Berlekom onlosmakelijk verbonden. Zij stond in 1905 met Henriette van der Meij aan de wieg van de eerste sociaal-democratische vrouwenclub in Amsterdam en werd in 1908 de eerste voorzitter van de Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs. *De Proletarische Vrouw*, opgericht in 1904 door Carry Pothuis-Smit, was het Bondsorgaan. De Bond richtte zich op de ontwikkeling van haar leden en de verbetering van de positie van de vrouw; natuurlijk ontbrak het niet aan socialistische propaganda. De eerste jaren moesten de vrouwenclubs binnen de SDAP vechten voor officiële erkenning, die in 1914 kwam. Het primaire doel van de socialistische strijd was de bevrijding van de arbeidersklasse, niet de gelijkberechtiging van man en vrouw.

Daarnaast waren vrouwen ook actief in de partij zelf. Enkele vrouwen hadden in de periode na 1900 een vooraanstaande positie in de SDAP veroverd: zo waren Cornélie Huygens en Henriette Roland Holst lid van het partijbestuur. Bij gebrek aan gegevens is het aantal vrouwelijke leden van de SDAP voor 1910 onbekend. Blijkbaar vond men het niet belangrijk genoeg dit kenmerk apart te noteren. In 1910 waren er 1100 vrouwelijke leden, toen de SDAP in totaal ongeveer 10.000 leden telde. Het aantal vrouwelijke partijleden groeide daarna snel tot bijna 4000 in 1914. Begin jaren dertig hadden zij een stabiel aandeel van rond de 32%. Ook de vrouwenclubs groeiden: er waren er 9 in 1908 en maar liefst 209 in 1938.

De Wereldoorlog was op 11 november 's ochtends geëindigd met een wapenstilstand, maar in Nederland liep de spanning met het uur verder op. 's Avonds dreigde SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra in Rotterdam met revolutie en de volgende dag herhaalde hij zijn dreigement in de Tweede Kamer. Het was een pijnlijke vergissing van de partijleider, maar ingrijpende sociale hervormingen kwamen er wel.

AUTEUR Piet Hagen

Verder lezen

Piet Hagen, *Politicus uit harts-tocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam 2010).

Hendrik Jan Scheffer, *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging*, (Utrecht 1984 [1968]).

Pieter Jelles Troelstra, *Gedenkschriften deel IV 'Storm'* (Amsterdam 1931) 162-248.

Revolutiedreiging

Nederland was weliswaar buiten de Grote Oorlog (1914-1918) gebleven, maar leed wel onder de gevolgen. Meer dan vierhonderdduizend mannen waren al die tijd gemobiliseerd geweest. Levensmiddelen, kleding en kolen waren schaars en bij hongeroproeren waren doden gevallen. Al begin 1918 had Troelstra, mede-oprichter van de SDAP en al twintig jaar fractievoorzitter, gewaarschuwd dat de oorlog, die voor hem het failliet van het kapitalisme bezegelde, zou kunnen

eindigen in een revolutie. In 1917 was de Russische tsaar al afgezet, nu heerste ook in Duitsland, Oostenrijk en Hongarije een revolutionaire stemming.

Eind oktober brak muiterij uit in legerkamp de Harskamp. Al werden de onlusten snel bedwongen, in de Tweede Kamer waarschuwde Troelstra de regering dat 'de tijd van het burgerlijk regeringsstelsel voorbij was'. Het aftreden van opperbevelhebber C.J. Snijders leek de regering even soulaas te geven. Maar toen de Duitse sociaal-democraten in Berlijn de macht overnamen van de naar Nederland gevluchte keizer Wilhelm II, leek ook hier een wisseling van de wacht denkbaar.

Burgemeester A.R. Zimmerman van Rotterdam en havenbaron H.P. Nijgh lieten de SDAP-leiding weten dat zij zo nodig wilden meewerken aan een ordelijke machtsoverdracht. Zelfs de liberale *Nieuwe Rotterdamse Courant* en *De Telegraaf* toonden begrip voor de eisen van de sociaal-democraten. Veel van de bereidheid en het begrip werd echter ingegeven door de angst dat anders communisten de revolutie zouden ontketenen.

Terwijl de meerderheid van het SDAP- en NVV-bestuur afkoersten op concessies via overleg, was Troelstra zo on-

der de indruk van de internationale gebeurtenissen dat hij op 11 november tijdens een meeting in Rotterdam met revolutie dreigde. Daarbij speelde de angst mee dat de SDAP anders voorbijgestreefd zou worden door de revolutionair-socialisten van David Wijnkoop. Als er dan toch revolutie in de lucht zat, moest de SDAP de leiding nemen.

Ook toen Troelstra zijn dreigement de volgende dag in de Tweede Kamer herhaalde, was volstrekt onduidelijk wat hij zich voorstelde. Geweld wees hij af. Maar wat dan? In de zomer waren de eerste Kamerverkiezingen gehouden volgens het ook door de SDAP bepleite algemeen (mannen)kiesrecht. Moest de regering desondanks aftreden?

Toen premier Ruijs de Beerenbrouck duidelijk maakte dat de regering wel bereid was tot hervormingen maar dat zij revolutionaire acties met geweld zou neerslaan, bond Troelstra in. Hij beseftte dat hij zijn hand had overspeeld. De burgerlijke fracties in de Kamer hoonden zijn ondemocratisch optreden en zijn eigen partijbestuur en fractie vielen hem af. Op het partijcongres in het weekend daarna moest de partijleider erkennen dat hij zich in de omstandigheden had vergist. Hij had zich te veel laten leiden door zijn gemoed, te weinig door zijn verstand.

Na november 1918 kwamen sociale hervormingen, zoals de achturedag en de invaliditeitswet, tot stand die anders misschien langer op zich hadden laten wachten. Dat was mede te danken aan de revolutiedreiging. Maar Troelstra's reputatie in de Kamer zou nooit meer zijn als voorheen. Zijn achterban mocht hem dan als held vereren, de kans dat de socialisten tot een kabinet zouden toetreden was voorlopig verkeken.

Op 9 oktober 1919 traden de kleine vakbondsman Arie Heijkoop en onderwijzer en partijbestuurder Arie de Zeeuw aan als eerste ‘rode’ wethouders van Rotterdam. Na de eerste gemeenteraadsverkiezingen met algemeen mannenkiesrecht was het aantal ‘rode’ raadsleden explosief gestegen. In de jaren na 1919 zouden talloze lokale bestuurders vorm geven aan het zogeheten ‘wethouderssocialisme’. Hun praktische politiek, van voedseldistributie tot woningbouw, zou een proeftuin vormen voor de naoorlogse verzorgingsstaat.

AUTEUR Karin van Leeuwen

Verder lezen

Frans Becker, Menno Hurenkamp en Pieter Tops (red.), Lokale politiek als laboratorium. In de voetsporen van Wibaut en Drees. WBS Jaarboek 2009 (Den Haag 2009).

G.W.B. Borrie, F.M. Wibaut, mens en magistraat. Ontstaan en ontwikkeling der socialistische gemeentepolitiek (Assen 1968).

Jan de Roos, Besturen als kunst. Lokale sociaal-democraten 100 jaar verenigd (Amsterdam 2002).

Christina Anna de Ruyter-de Zeeuw, De eerste rode wethouders van Rotterdam (Rotterdam 1987).

Wethouderssocialisme

Dat zo veel socialisten in 1919 als wethouder konden aantreden dankten zij aan het grote succes van de SDAP bij de gemeenteraadsverkiezingen van dat jaar. Deze gemeenteraadsverkiezingen waren de eerste sinds de invoering van het algemeen mannenkiesrecht in 1917. Het aantal ‘rode’ raadsleden steeg direct explosief: van 415 tot bijna 1200. Het aantal van 89 wethouders stak daar eigenlijk nog schril tegen af.

Deelname aan het gemeentebestuur was in 1919 echter nog niet vanzelfsprekend in de SDAP. Tussen 1907 en 1919 telde de SDAP zestien wethouders. Deze ‘eigen’ be-

stuurders waren geliefd omdat zij de sociaal-democratie een praktisch gezicht gaven. Maar hun positie was ook moeilijk omdat de sociaal-democraten nu mede verantwoordelijk waren voor het stadsbestuur. De bekende Amsterdamse bestuurder Floor Wibaut bijvoorbeeld had veel kritiek gekregen toen ‘zijn’ gemeentebestuur in 1917 een oproer te lijf ging met hardhandig politie-ingrijpen en er 10 doden vielen. Volgens de linkse oppositie liet de SDAP hier haar eigen achterban in de steek. Dat Wibaut, die de voedseldistributie in zijn portefeuille had, ook nog eens verantwoordelijk werd gehouden voor de aardappelschaarste die aan dit oproer ten grondslag had gelegen maakte het er alleen maar erger op.

Veel SDAP’ers zagen hierin het bewijs dat deelname aan gemeentebesturen de echte socialistische idealen meer kwaad dan goed kon doen. Zo lang het kapitalisme nog bestond had de gemeentepolitiek aan arbeiders niets te bieden, meende bijvoorbeeld partijleider Troelstra. Wibaut zelf toonde zich tijdens het partijcongres voorafgaand aan de verkiezingen echter een fel pleitbezorger van het wethouderssocialisme: propaganda

voeren niet door het prediken van het socialisme van de toekomst, maar door sociale maatregelen hier en nu. Juist op dit lokale niveau kon de partij daadwerkelijk al iets voor haar achterban betekenen, vond Wibaut. Daarmee trad Wibaut in de voetsporen van Pieter Lodewijk Tak, die in 1899 mede aan de basis had gestaan van het eerste gemeenteprogram van de SDAP. Het congres van 1919 volgde uiteindelijk Wibaut en besloot, op basis van een nieuw gemeenteprogram, deelname aan het gemeentebestuur toe te staan.

Zo konden in het najaar van 1919 89 ‘rode’ wethouders aan het werk. Beeldbepalend werd hun activiteit op het gebied van de volkshuisvesting. De Rotterdammer Arie Heijkoop, al snel ‘Arie Beton’ genoemd, ging net als zijn Amsterdamse collega’s Wibaut (*Wie bouwt? Wibaut!*) en Monne de Miranda het nijpende tekort aan betaalbare arbeiderswoningen te lijf met vernieuwende bouwprojecten zoals Spangen (Rotterdam) en Betondorp (Amsterdam). Maar ook op andere terreinen lieten ‘rode’ wethouders zien wat op korte termijn voor de arbeidersklasse bereikt kon worden. Zo spande Willem Drees zich in Den Haag in op sociaal gebied en gaven bijvoorbeeld de volksvoorstellingen door gesubsidieerde orkesten en toneelgezelschappen een voorzet voor een socialistische cultuurpolitiek. Op die manier zette het wethouderssocialisme de koers uit voor een ‘welvaartsbeleid’ dat pas veel later – vaak door dezelfde bestuurders – ook op nationaal niveau gerealiseerd kon worden.

Na het woelige jaar 1918 leken zowel regeringsdeelname als de revolutie voor de socialisten ver weg. Maar het socialisme was inmiddels wel uitgegroeid tot een massabeweging en slaagde er af en toe in de politieke agenda te bepalen. De Vlootwetactie die in 1923 de antimilitaristische strijd nog eens deed opblaaien was hiervan een voorbeeld.

AUTEUR Karin van Leeuwen

Verder lezen

Henri J.G. Beunders, 'Weg met de vlootwet!'. De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daar tegen in 1923 (Bergen 1984).

Bas van Dongen, *Revolutie of integratie. De Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 1992).

Pieter Jelles Troelstra, *Gedenkschriften deel IV 'Storm'* (Amsterdam 1931).

De Vlootwetactie

Op 23 september 1923 vulde het IJscubterrein in Amsterdam, nu het Museumplein, zich met een ongekende massa demonstranten. Onder aanvoering van SDAP en NVV hadden arbeiders uit het hele land zich in Amsterdam verzameld voor een betoging tegen de miljoeneninvesteringen in de Nederlandse oorlogsvloot. Op het IJscubterrein hoorden de demonstranten socialistische kopstuk-

ken als Pieter Jelles Troelstra en Floor Wibaut en het enige vrouwelijke Kamerlid Suze Groeneweg oren tegen de 'waanzin, misdaad en domheid' die de regering had voorgenomen: 'Een vloot, waar niemand om gevraagd heeft. Maar wij willen geen vloot. Wij willen geen bewapening! Heel de wereld krimpt nog van de gevolgen van den oorlog en wij zeggen dát nooit meer!'

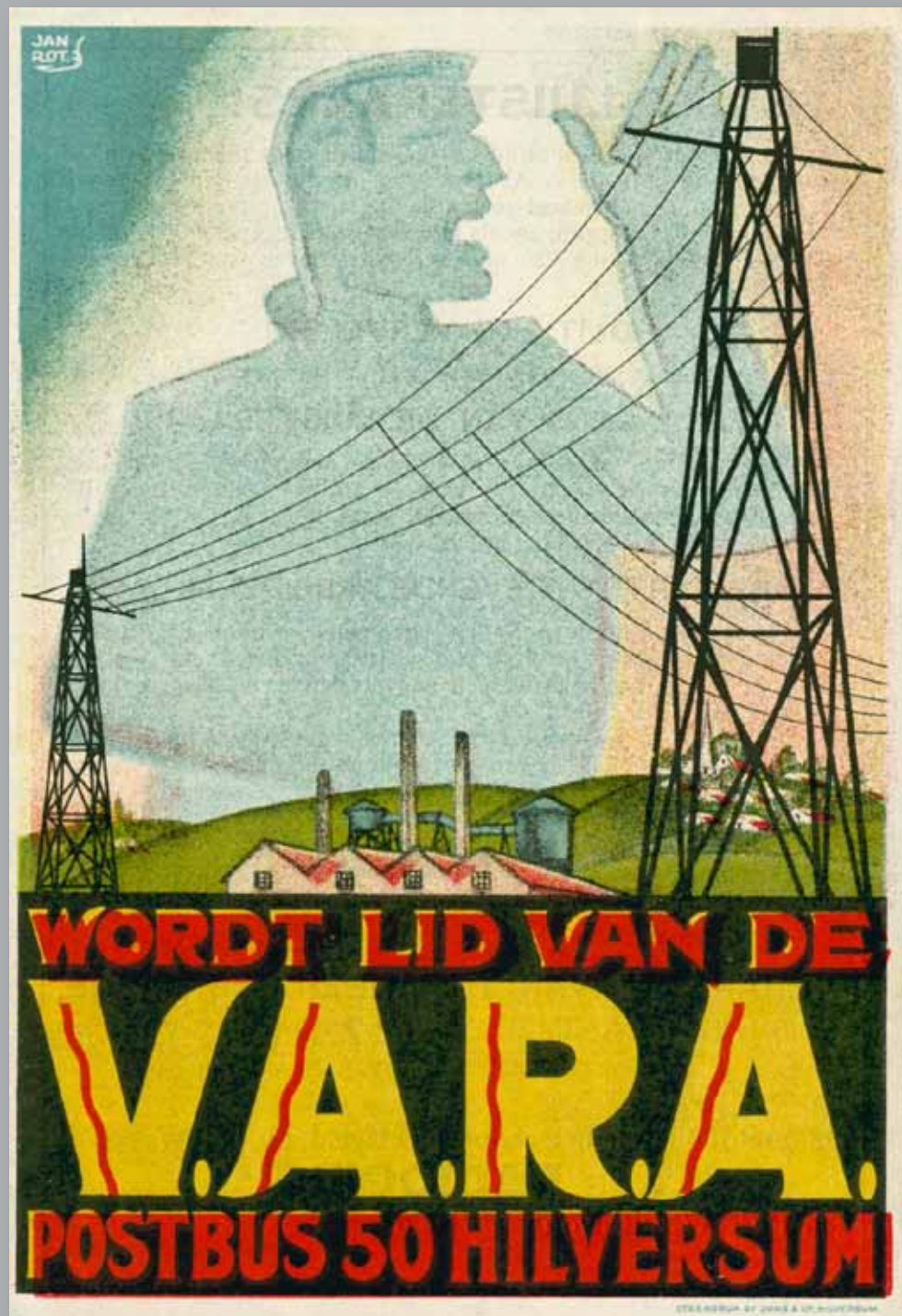
De massale demonstratie tegen de Vlootwet sloot aan bij het principiële antimilitarisme van veel socialisten. De SDAP had dat antimilitarisme in 1914 tijdelijk opgeschort. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in dat jaar had Troelstra in een gloedvolle rede in de Tweede Kamer verklaard dat voor zo lang de oorlog duurde de nationale eenheid de nationale verschillen moest overstijgen. Socialisten in Duitsland en Frankrijk hadden eerder al hetzelfde gedaan. Toch vond de door Troelstra afgekondigde 'godsvrede' bij zijn achterban veel kritiek. Onder het motto 'Geen man en geen cent' hekelden vooral veel anarchisten de tijdelijke steun van de SDAP aan dienstplicht en mobilisatie. Ook binnen de partij bleef hierover discussie en in 1921 sprak het congres zich ferm uit voor een terugkeer naar de 'oude' koers. De Vlootwetactie moest deze hervonden koers bevestigen.

De voorbereidingen voor de massademonstratie waren begonnen met een heel andere insteek. De bedoeling

was het organiseren van een actie voor de socialistische zaak in meer algemene zin. Het initiatief kwam van het NVV, dat samen met de SDAP werkte aan een plan rond de bedrijfsorganisatie. Dit plan moest het socialisme weer een gezicht geven nu veel van de oude strijdpunten – kiesrecht, de achturige werkdag – gerealiseerd waren. Al snel bleken de plannen voor de bedrijfsorganisatie echter niet op tijd klaar. Bovendien spraken deze ingewikkelde standpunten over socialisatie en medezeggenschap de gewone arbeider nauwelijks aan. Pas in 1935, verpakt in het Plan van de Arbeid, zouden dergelijke vergezichten de sociaal-democratie echt een nieuw aanzien geven.

Om toch een actie te voeren, richtte de propaganda van SDAP en NVV zich op de Vlootwet. Niet alleen het militarisme van de wet gaf aanleiding tot protest. In tijden van crisis waarin op de werklozensteun werd bezuinigd, moest ook de geldverspilling het in de socialistische pers ontgelden. De massale weerzin die zo tegen de Vlootwet werd opgeroepen gaf de sociaal-democratische beweging inderdaad een gezicht dat veel tijdgenoten niet snel vergaten. De actie – die in omvang pas met de kruisraketdemonstratie in 1981 geëvenaard zou worden – werd een groot succes. Onder druk van de demonstratie en van een petitie die bijna een derde van de Nederlanders tekende sneuvelde niet alleen het plan voor de Vlootwet, maar ook het confessionele kabinet-Ruijs de Beerenbrouck. De brede weerklank die de actie bij socialisten en niet-socialisten had gevonden vertaalde zich bij de volgende verkiezingen echter niet in een verkiezingsoverwinning. De SDAP bleef vooralsnog aan de zijlijn staan.

Op 1 november 1925 kwam een honderdtal radiopioniers bijeen in het Amsterdamse Parkzicht hotel om een socialistische omroepvereniging op te richten. Vijf jaar later was de Vereniging Arbeiders Radio Amateurs uitgegroeid tot de grootste culturele organisatie van de arbeidersbeweging. Als podium en bindmiddel voor de sociaal-democratie droeg de omroep in belangrijke mate bij aan de culturele verbreding die de arbeidersbeweging in de jaren '20 en '30 doormaakte.

AUTEUR Bas de Jong

Verder lezen

Bas de Jong, 'Grensoverschrijdend en gelijktijdig. Radio en de arbeidersbeweging in het interbellum', in: Marcel Broersma en Joop W. Koopmans (red.), *Identiteitspolitiek. Media en de constructie van gemeenschapsgevoel* (Hilversum 2010, te verschijnen) 31-43.

Meyer Sluysers, *Hier is de VARA. 25 jaar democratisch-socialisme in de omroep* (Amsterdam 1950).

Huub Wijffjes, *VARA. Biografie van een omroep* (Amsterdam 2009).

De VARA

De SDAP was aanvankelijk weinig enthousiast over de oprichting van de VARA. Partijsecretaris Cornelis Werkhoven was midden jaren '20 verantwoordelijk voor het omroep-politieke standpunt van de SDAP en hij ijverde in verschillende overheids-commissies voor de oprichting van een nationale omroep, georganiseerd in een staatsbedrijf. Het algemeen belang stond daarbij voorop en niet het 'fragmentarische' deelbelang van de VARA of van de bredere arbeidersbeweging.

De VARA zocht zelf wel nadrukkelijk aansluiting bij de vele andere clubs, verenigingen en bonden die de sociaal-democratie rijk was. Dit deed zij onder meer door zendtijd aan te bieden aan organisaties als de Metaalarbeidersbond, de Bond van Sociaal-democratische Vrouwenclubs of de Vegetariërsbond, zodat deze hun radioluisterende achterban konden toespreken. Erg populair waren deze programma's niet. Ter verzachting werden de droge redevoeringen opgeluisterd met muziek – eveneens uitgevoerd door gelijkgezinden – bijvoorbeeld van het mandoline-orkest PALVU; Proletariërs Aller Landen, Verenigt U!

In de eerste jaren na 1925 had de VARA grote moeite haar amateurstatus te ontgroeien. Dit werd met name veroorzaakt door de beperkte zendtijd en een nijpende financiële situatie. Een meer rooskleurige toekomst gloorde toen bleek dat de oprichting van een nationale omroep definitief moest wijken voor een verzuild bestel. In 1928 werden de omroepverenigingen een 'billijke' verdeling van de zendtijd in het vooruitzicht gesteld. De VARA had inmiddels een groeiend publiek aan zich weten te binden met een gemengde programmering, waarbinnen politieke

en socialistische voorlichting afgewisseld werden met vrolijke en onderhoudende programma's. In het kielzog van deze ontwikkeling besloot het partijbestuur de eerdere gereserveerde houding jegens de 'verzuilde' VARA te herzien. Daarbij stuurde de VARA wel aan op een fusie van de omroep met het Instituut voor Arbeidersontwikkeling. De beoogde organisatie zou in samenwerking met gelieerde organisaties als de Arbeiders Jeugd Centrale een sleutelfunctie moeten vervullen in de verdere verspreiding van socialistische cultuur. Een bijkomend voordeel voor het partijbestuur was dat de VARA dan meer nadrukkelijk binnen de invloedssfeer van de SDAP zou komen.

Dit was echter één van de redenen waarom de VARA geen heil zag in de fusie en deze afwees. Het prefereerde een zelfstandige koers, óók in culturele zin. Deze was minder verheffend en verlichtend dan sommige leidende figuren uit de sociaal-democratie wensten. Desalniettemin was het publiek wel enthousiast, met name over programma's als de satirische rubriek *Teun de Klepperman*, de hoorspelserie *De Familie Mulder* en de muziek van het orkest van Hugo de Groot.

De populariteit van de VARA werd weerspiegeld in een rappe stijging van het ledental. In 1930 bereikte dit een nieuw hoogtepunt met 67.674 betalende leden. Daarmee was de omroep de SDAP in ledental voorbijgestreefd. Een belangrijker hoogtepunt in hetzelfde jaar was het zogeheten zendtijdenbesluit, op basis waarvan de VARA een kwart van de zendtijd, vijftig uur per week, toegewezen kreeg. Dit vormde de kroon op vijf jaren verwoede omroepactiviteit. Hoewel hij geenszins onverdeeld positief was over de VARA erkende ook Koos Vorrink, 'zonder rancune', dat de omroep tot het 'troetelkind van de beweging' was uitgegroeid. In de daaropvolgende jaren zou de VARA zich verder ontwikkelen tot een grote rode familieomroep.

Terwijl het NVV-weekblad repte van ‘geslotenheid en discipline’ als ‘de onwrikbare pijlers der moderne arbeidersbeweging’ scheurde in 1932 een groep jonge, revolutionaire socialisten zich los van de SDAP en verenigde zich in de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP). De OSP bleek slechts een kort leven beschoren. Wel toonde dit incident pijnlijk aan hoezeer ‘links’ op zoek was naar antwoorden op de grote, economische crisis die na de beurskrach van 1929 was ontketend.

AUTEUR Karin van Leeuwen

Verder lezen

Bart de Cort, Solidariteit in anonimiteit. De geschiedenis van de leden van de Onafhankelijke Socialistische Partij (Breda 2004).

Menno Eekman en Herman Pieterse, Linksocialisme tussen de wereldoorlogen. Twee studies (Amsterdam 1987).

Joosje Lakmaker, Voorbij de Blauwbrug. Het verhaal van mijn joodse grootvader (Amsterdam 2008).

Koen Vossen, Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940 (Amsterdam 2003).

Crisis in de rode familie

In 1932 eindigde het Haarlemse SDAP-congres, na hoog oplopende discussies en geëmotioneerde redes, met het roeyement van een groep dissidenten. Onder hen bevond zich Franc van der Goes, één van de twaalf apostelen, maar de dissidenten waren vooral ‘jongeren’ als Piet Schmidt en Jacques de Kadt. Aanleiding tot het roeyement was een discussie over een ‘wilde’ staking in Twentse textiel fabrieken. Tot ontzetting van veel kritische SDAP-leden had het NVV de stakers opgeroepen weer aan het werk te gaan. Een kritisch artikel hierover werd door het ‘discussietijdschrift’ *De Sociaal-Democraat* echter geweigerd.

Toen de opposanten vervolgens een eigen tijdschrift oprichtten, *De Fakkelt*, werden zij door de SDAP geroyeerd.

Met de *Fakkelt*-groep scheidden ongeveer 3300 vooral jonge socialisten zich van de SDAP af. In korte tijd bouwden zij een partij op met jongerenbeweging en krant. Dit ongeëvenaard activisme, aangevuld met de revolutionaire en antifascistische koers leverde de OSP echter geen grote electorale aanhang op en al snel viel de partij weer uiteen. Ook de fusie in 1935 van de OSP met de uit communistische wortels ontsproten Revolutionair Socialistische Partij tot Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij leverde geen parlamentszetel op. Niet het socialisme maar het fascisme bleek in de jaren dertig het voornaamste revolutionaire alternatief.

In Haarlem botsten in 1932 in de eerste plaats radicalisme en reformisme. Maar de botsing was er ook één van geestdriftige en idealistische jongeren met de stuurloos lijkende ‘oude heerenpartij’ die de SDAP volgens de oudgediende dissident Henriette Roland Holst was geworden. De jongeren meenden dat de

economische crisis en het in Duitsland opkomende fascisme moesten worden beantwoord met actie, zoals de marxistische theorie en de internationale solidariteit dit leerden. De meerderheid van de SDAP koos met partijleider J.W. Albarda echter voor de politieke weg. Al hadden zij hun geloof in uiteindelijke komst van het socialisme nog niet afgezworen, het activisme van hun OSP-geestverwanten achtten zij uit de tijd.

Niet de familieruzie in 1932, maar enkele gebeurtenissen in 1933 dwongen de SDAP uiteindelijk om op zoek te gaan naar een nieuwe koers. De muiterij op het marineschip *De Zeven Provinciën*, die door veel socialisten juichend werd begroet, schrok veel potentiële kiezers af en zaaide bij de andere partijen direct weer twijfels over de revolutionaire gezindheid van de SDAP. Ook de machts-greep van Hitler plaatste de partij in een tweestrijd: om als regeringspartij in aanmerking te komen kon de SDAP niet openlijk een ‘beviend staatshoofd’ beledigen. En dus was het niet de SDAP maar de OSP die luid haar afkeer van de vervolging van Duitse socialisten betuigde. Dat dit alles in 1933 ook nog resulteerde in een verkiezingsnederlaag – de eerste in de geschiedenis – veroorzaakte een nog grotere deuk in het zelfvertrouwen van de SDAP.

Pas na het Plan van de Arbeid in 1935 zou de SDAP het zelfvertrouwen herstellen. In het partijprogramma van 1937 werd de revolutieverwachting definitief ingeruild voor een meer nationaal programma. Zo legde het de basis voor de eerste kabinetsdeelname van de SDAP in 1939, toen Albarda en J. van der Tempel als de eerste twee socialistische ministers aantraden.

PLAN VAN DE ARBEID

Met veel spektakel presenteerden de SDAP en de NVV in 1935 'Ons Plan voor Ons Volk', het sociaal-democratisch antwoord op de economische crisis.

Grote investeringen van de overheid moesten zorgen voor bestaanszekerheid en een behoorlijk levenspeil. Die manier van denken was op dat moment volstrekt nieuw in Nederland.

Een grote campagne zorgde voor betrokkenheid bij de partijleden.

Zo kwam het elan terug in de partij en met het elan de vernieuwing.

AUTEUR Margit van der Steen

Verder lezen

John Jansen van Galen, Jan Nekkers en Dick Pels, Het moet, het kan! Op voor het Plan! Vijftig jaar Plan van de Arbeid (Amsterdam 1985).

Peter Jan Knechtmans, Socialisme en democratie. De SDAP tussen klasse en natie, 1929-1939 (Amsterdam 1989).

Bernard Rulof, Een leger van priesters voor een heilige zaak. SDAP, politieke manifestaties en massapolitiek (Amsterdam 2007).

Margit van der Steen, Drift en koers. De levens van Hilda Verwey-Jonker (1908-2004) (Amsterdam 2011).

Het Plan van de Arbeid

De economische crisis en het opkomende fascisme begin jaren dertig stelden de sociaal-democratie voor fundamentele vragen. Moest ze kiezen voor radicale veranderingen of voor beperkte aanpassingen? De hervormers wonnen het pleit, maar daarmee hadden SDAP en NVV nog geen concrete oplossing voor crisis en fascisme. Om toch iets te doen, stelde het partijcongres van de SDAP in 1934 een wetenschappelijk bureau in met als directeur de jonge Delftse ingenieur Hein Vos. Samen met onder meer Jan Tinbergen kreeg hij de opdracht een Plan van de Arbeid te ontwerpen.

Het idee voor een dergelijk programma kwam uit België, van Hendrik de Man. Maar ook landen als Zweden, de Sovjet-Unie en zelfs de Verenigde Staten werkten met planning en overheidsingrijpen. De meest recente economische inzichten van Keynes onderbouwden het Plan.

De kern van het Plan was zorgen voor bestaanszekerheid en een behoorlijk levenspeil. Investeringen in grootschalige openbare werken moesten zorgen voor werkgelegenheid en koopkracht. Daarnaast moest de conjunctuur worden beheerst en de economische structuur versterkt door een versnelde en planmatige industrialisatie. Het bedrijfsleven moest worden geleid door nieuw te vormen bedrijfsschappen met aan de top een Centraal Economische Raad.

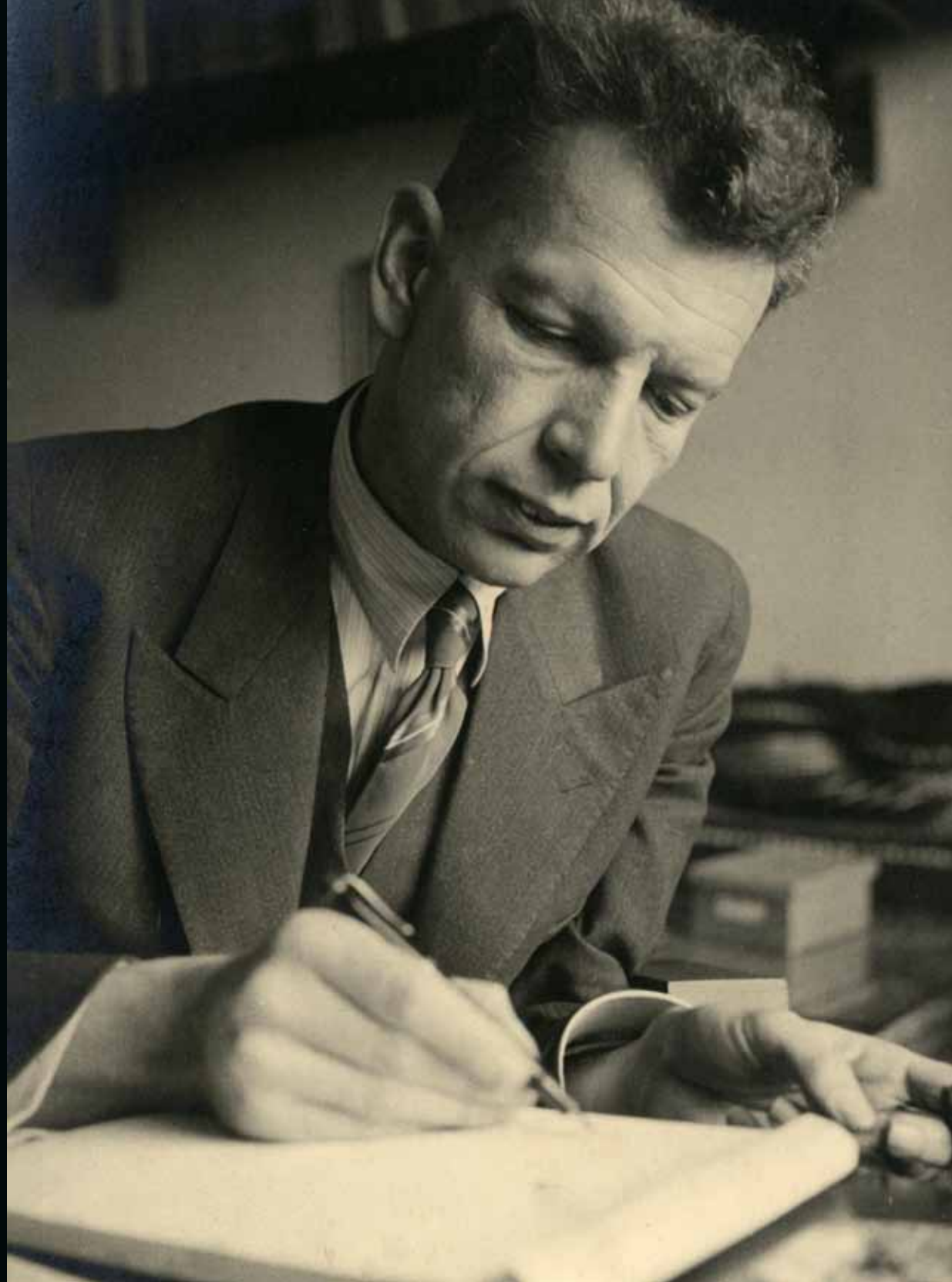
Om partijleden te betrekken bij het Plan vonden vele manifestaties en feestelijke bijeenkomsten plaats. Er was een uitgekende presentatie op 26 en 27 oktober 1935 met veel vlagvertoon, bazuingeschal en retoriek van partijvoorzitter Koos Vorrink. Voor verschillende groepen was aansprekend campagnemateriaal vervaar-

digd, variërend van fietsvlaggen en buttons tot kleurrijke affiches en een Planlied ('Het moet, het kan! Op voor het Plan!'). Voor het eerst gebruikten de sociaal-democraten nieuwe propagandatechnieken uit de wereld van reclame en marketing. Dat had wel voor lastige discussies gezorgd. Het lag niet voor de hand dat socialisten de methoden van het 'grootkapitaal' gebruikten.

Het enthousiasme overheerste. De SDAP liet andere politieke partijen zien dat ze als volwaardige regeringspartij een alternatief had voor de economische malaise. Het Plan koos voor een nationale aanpak van de crisis en een grote rol voor de staat in de economie. Dit leidde wel tot enige kritiek van bijvoorbeeld Hilda Verwey-Jonker, die meende dat een nationale aanpak niet zou werken in een internationaal georganiseerde economie. Het nationale perspectief liep echter parallel met de toenemende waardering voor staatsinstellingen in de partij, iets waarvan ook jonge intellectuelen als Stuuf Wiardi Beckman en Marinus van der Goes van Naters getuigden. De aandacht in de SDAP verschoof zo langzaam maar zeker van grootse denkbbeelden over maatschappijverandering naar het opstellen van concreet uitvoerbare plannen.

Het Plan van de Arbeid functioneerde als katalysator in het veranderingsproces dat de SDAP in de jaren dertig doormaakte. Het lag aan de basis van het nieuwe beginselprogramma van 1937, dat op zijn beurt weer een weg baande voor de eerste kabinetsdeelname van de SDAP in 1939. Op veel waardering van andere politieke partijen kon het Plan in eerste instantie echter niet rekenen. Na de oorlog veranderde dat. Grondgedachten uit het Plan lagen aan de basis van de opbouw van de naoorlogse verzorgingsstaat. Voor zijn baanbrekende werk ontving Tinbergen in 1969 de allereerste Nobelprijs economie.

De oorlogsjaren waren voor de SDAP een zware beproeving. De partij werd in de zomer van 1940 verboden en moest daarna ondergronds functioneren. Er zouden grote verliezen geïncasseerd worden: vele leden werden opgepakt en afgevoerd naar concentratie- of gijzelaarskampen. Maar er werd ook volop gediscussieerd over de naoorlogse toekomst van de partij.

AUTEUR Ilse Raaijmakers

Verder lezen

Hans Daalder, Willem Drees 1886-1988. Gedreven en behoedzaam: De jaren 1940-1948 (Amsterdam 2003).

Willem Drees, Van mei tot mei. Persoonlijke herinneringen aan bezetting en verzet (Assen 1958).

Madelon de Keizer, De gijzelaars van Sint Michielsgestel. Een elite-beraad in oorlogstijd (Alphen aan den Rijn 1979).

Rein van der Leeuw, 'De SDAP tijdens de oorlog: een impressie', *Socialisme & Democratie* 52 (1995), 224-227.

De SDAP gaat ondergronds

Op 10 mei 1940 vielen Duitse troepen Nederland binnen. Enkele dagen daarna capituleerden de Nederlandse troepen. Dit leidde tot hevige spanningen binnen de SDAP, want het was bekend dat socialisten door de nazi's vervolgd werden. Ondanks dat er in de jaren dertig binnen de partij herhaaldelijk gewaarschuwd was voor het opkomend fascisme, werd de SDAP overvallen door de Duitse

bezetting. In allerijl werden de ledenlijsten van de partij verbrand. Sommige SDAP-leden probeerden naar Engeland te vluchten. Enkele leden pleegden zelfmoord, onder hen Bob van Gelderen en W.A. Bongers.

Twee maanden later werd de NSB'er M.M. Rost van Tonningen benoemd tot 'Kommissar für die marxistischen Parteien'. Hij kreeg de leiding over het gelijkschakelen van de gehele rode familie. Het partijbestuur van de SDAP weigerde echter alle medewerking waarop Rost van Tonningen hen onthief uit hun functie. De partij was gedwongen ondergronds verder te gaan. Nevenorganisaties als de VARA en De Arbeiderspers werden gelijkgeschakeld. Het socialistische dagblad *Het Volk* publiceerde in ruil voor subsidie pro-Duitse propaganda.

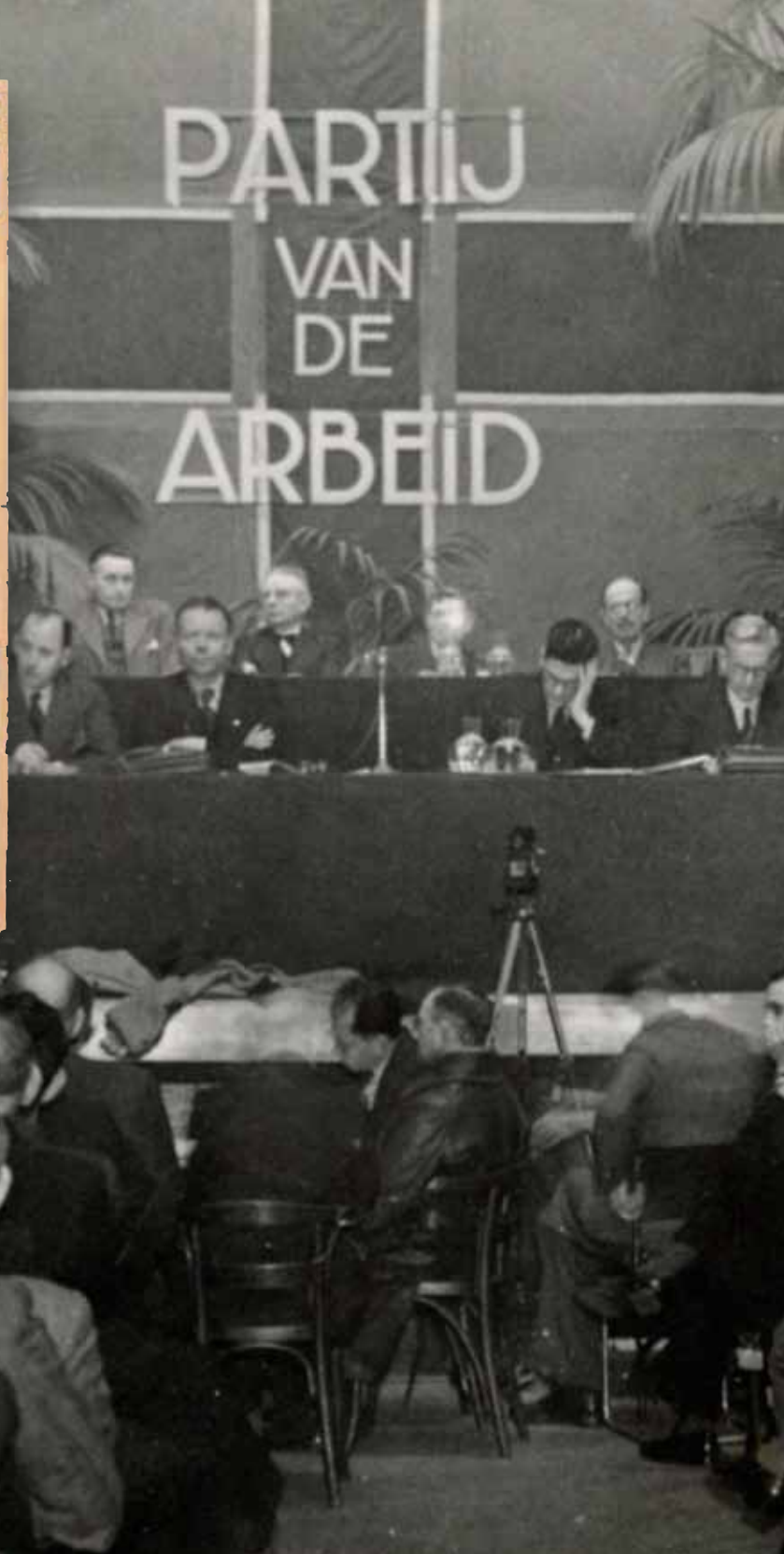
De SDAP-leden stonden voor een dilemma: moest men inzetten op behoud van de organisatie of overgaan tot actief verzet? En in hoeverre moest er met de bezetter worden samengewerkt? Richtlijnen van de partijtop bleven uit. Vooraanstaande leden gaven tegenstrijdige adviezen. Zo riep oudgediende Willem Vliegen op om zo lang mogelijk te blijven werken voor de SDAP, terwijl Willem Drees juist adviseerde om te bedanken voor de partij. Anders dan de CPN en de ARP heeft het bestuur van de SDAP geen verzetsorganisatie opgezet. Na de oorlog is dit de SDAP vaak verweten.

Veel SDAP-leden en -prominenten werden door de Duitsers opgepakt en kwamen in gijzelaars- en concentratiekampen terecht. Tot de gegijzelde SDAP-prominenten behoorden onder anderen Willem Drees en Marinus van der Goes van Naters. Vanaf 1942 werden Nederlandse joden gedeporteerd naar concentratiekampen. Onder hen een groot aantal van de joodse SDAP-leden. Velen van hen overleefden de oorlog niet, waaronder Monne de Miranda en Alida de Jong. Ook niet-Joodse SDAP-ers kwamen om in concentratiekampen, zoals de oud-hoofdredacteur van *Het Volk* en partij-ideoloog Stuuf Wiardi Beckman.

In de oorlog spraken prominente partijleden volop over de toekomst van de SDAP. Daarbij werd voortgeborduurd op het vernieuwingsproces dat voor de oorlog was ingezet met het Plan van de Arbeid en het nieuwe beginselprogramma uit 1937. Ook in de gijzelaarskampen werd hierover gediscussieerd tussen gevangenen van diverse politieke pluimage. Bijzondere bekendheid verwierven de gesprekken van een aantal geïnterneerden uit het kamp Sint Michielsgestel, waaronder SDAP'ers als Willem Banning, Marinus van der Goes van Naters en Ko Suurhoff. Deze vernieuwers van het naoorlogse Nederland streefden naar een partijpolitieke doorbraak en maatschappelijke hervorming. Deze idealen zouden later een belangrijke motor voor de oprichting van de Partij van de Arbeid vormen.

Na de oorlog kwam het partijbestuur voor het eerst 'legaal' bijeen op 19 mei 1945. De draad weer oppakken ging echter moeizaam. De partij had in de oorlog zware verliezen geïncasseerd. Ook waren er leden die tijdens de oorlog hadden gecollaboreerd. Partijzuivering werd daarom een belangrijk agendapunt, maar er werd vooral ook vooruitgeblikt. In het najaar van 1945 zou de SDAP beginnen met de voorbereidingen voor het oprichten van een nieuwe progressieve volkspartij.

Na de bevrijding kon de SDAP het publieke politieke leven weer oppakken. Het was echter niet de bedoeling van de partijleiding om op de oude voet verder te gaan. Door de ervaring met oorlog en bezetting was de tijd rijp voor een nieuwe politiek 'over de geloofsgrenzen heen'. Bij deze nieuwe 'doorbraak'-politiek hoorde ook een geheel nieuwe volkspartij.

AUTEUR Ilse Raaijmakers

Verder lezen
Maarten Brinkman, Willem Drees, de SDAP en de PvdA (Amsterdam 1998).

Hans Daalder, Willem Drees 1886-1988. Gedreven en behoedzaam: De jaren 1940-1948 (Amsterdam 2003).

Herman Noordegraaf, 'Doorbraak toen en nu - zestig jaar Partij van de Arbeid', *Socialisme & Democratie* 63, afl. 1-2 (2006) 9-15.

Wim Thomassen, 'Februari 1946 - een nieuw begin - een doorbraak', *Bulletin Nederlandse arbeidersbeweging* 11 (1986) 4-36.

Oprichting PvdA

Een waarlijk nieuw begin in ons politieke leven', zo noemde Willem Banning de oprichting van de Partij van de Arbeid op 9 februari 1946. In de PvdA sloten de SDAP, de Vrijzinnig Democratische Bond, de Christelijk Democratische Unie en een aantal uit andere partijen afkomstige katholieken en protestants-christelijken zich aaneen. Deze brede vertegenwoordiging kwam ook in de naam van de nieuwe partij tot

uitdrukking. Er was bewust gekozen voor 'arbeid' in plaats van 'arbeiders', in de hoop dat een brede middenklasse zich thuis zou voelen in deze nieuwe progressieve volkspartij.

De PvdA was opgericht als een doorbraakpartij. De doorbraakpolitici vonden dat het Nederlandse politieke bestel ingrijpend moest veranderen. De politieke scheidslijnen en verzuilde structuren van vóór 1940 waren achterhaald. Er moest een doorbraak komen zodat mensen niet meer voor een partij zouden kiezen op basis van hun sociale klasse of religieuze voorkeur, maar op basis van gemeenschapszin en saamhorigheid van de Nederlandse bevolking. Het belangrijkste doel van de vernieuwers was om de tegenstelling tussen gelovigen en niet-gelovigen op te heffen. In plaats daarvan moest in het politieke landschap een deling tussen progressieve en behoudende krachten komen. Deze deling is sindsdien van belang gebleven in de Nederlandse politiek.

Niet alleen de ervaring van oorlog en bezetting was van belang voor de doorbraak-gedachte. Ook de trauma's van de economische crisis van de jaren dertig en de opkomst van het nationaal-socialisme speelden een grote rol in de vernieuwingsplannen. Daarnaast hadden de sociaal-democraten ook strategische redenen om zich bij de PvdA aan te sluiten. Tot 1939 was de SDAP twee decennia

lang door andere partijen van regeringsdeelname uitgesloten. De sociaal-democraten hoopten dit isolement nu definitief te doorbreken.

Het opgaan van de SDAP in de PvdA ging niet zonder slag of stoot. Een belangrijk breekpunt waren de symbolen. De voormalige SDAP wilde haar eigen symbolen, zoals de rode vlag en het zingen van de Internationale, niet prijsgeven voor nieuwe symbolen die bij de doorbraak zouden passen. Maar juist deze socialistische symbolen stootten andere groepen voor het hoofd. Uiteindelijk werd voor een pragmatische oplossing gekozen: de symbolen werden noch verboden noch opgelegd. De rode vlag werd voortaan teken van internationale verbondenheid, de PvdA zou een nieuwe vlag krijgen. Het betekende wel dat het doorbraak-socialisme ten dele een afscheid was van de socialistische traditie zoals die binnen de SDAP had bestaan.

Een paar maanden na de oprichting van de PvdA vonden de eerste verkiezingen plaats. De verwachtingen waren hooggespannen: de PvdA zou de grootste partij moeten worden. Het resultaat was met 22 van de 100 zetels teleurstellend. De Katholieke Volkspartij (KVP) was de grootste partij geworden. Veel stemmen waren verloren aan de communisten. De doorbraak was bij de politieke elite geslaagd, maar niet bij de kiezers. Het vooroorlogse verzuilde stelsel keerde al snel terug in de Nederlandse maatschappij. Ook binnen de PvdA bleek de doorbraakgedachte moeilijk te handhaven. Veel vrijzinnig democraten vonden de PvdA te links en richtten in 1948 hun eigen partij op: de VVD. Maar in strategisch opzicht werd de oprichting van de PvdA een succes: in hetzelfde jaar 1948 werd Willem Drees, leider van de PvdA, minister-president. Hij zou tot 1958 het land besturen; de sociaal-democraten hadden de weg naar regeringsverantwoordelijkheid gevonden.

Het uitroepen van de onafhankelijkheid door Indonesië in 1945 bracht de sociaal-democraten in een lastig parket. Enerzijds was er sympathie voor de Republiek Indonesië, anderzijds wilde de pas opgerichte PvdA zich als regeringspartij bewijzen. Hierdoor raakte partij intern sterk verdeeld. Pas in 1951, twee jaar na de onafhankelijkheid van Indonesië, keerde na een laatste conflict de rust in de partij enigszins terug.

AUTEUR Anne-Marie Mreijen

Verder lezen

Jan Bank, 'Drees en de Indonesische Revolutie', in: Hans Daalder en Nicolaas Cramer (red.), Willem Drees (Houten 1988) 109-136.

M.D. Bogaarts, *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 2, band D: Nederlands-Indië (Nijmegen 1995).

Hans Daalder, Willem Drees 1886 - 1988. *Vier jaar nachtmerrie. De Indonesische kwestie* (Amsterdam 2004).

Koloniale dilemma's

Al voor de oorlog leidde de koloniale politiek tot verdeeldheid binnen de SDAP. De linkervleugel van de partij pleitte voor Indonesische onafhankelijkheid. De meeste SDAP-vertegenwoordigers vonden echter dat het zelfbeschikkingsrecht van Indonesië weliswaar erkend moest worden, maar dat het land wel onder Nederlands gezag moest blijven. Zelfbestuur zou in hun ogen pas mogelijk zijn na 'verheffing' van de inlandse bevolking. Ook na de Tweede Wereldoorlog

bleef het koloniale standpunt van de nieuw opgerichte PvdA ambivalent. De Nederlandse regering, waarvan de partij deel uitmaakte, erkende de Indonesische onafhankelijkheid niet. In 1947 besloot de regering tot militair ingrijpen. Met deze 'politonele actie' wilde zij 'orde en gezag' in Indonesië herstellen.

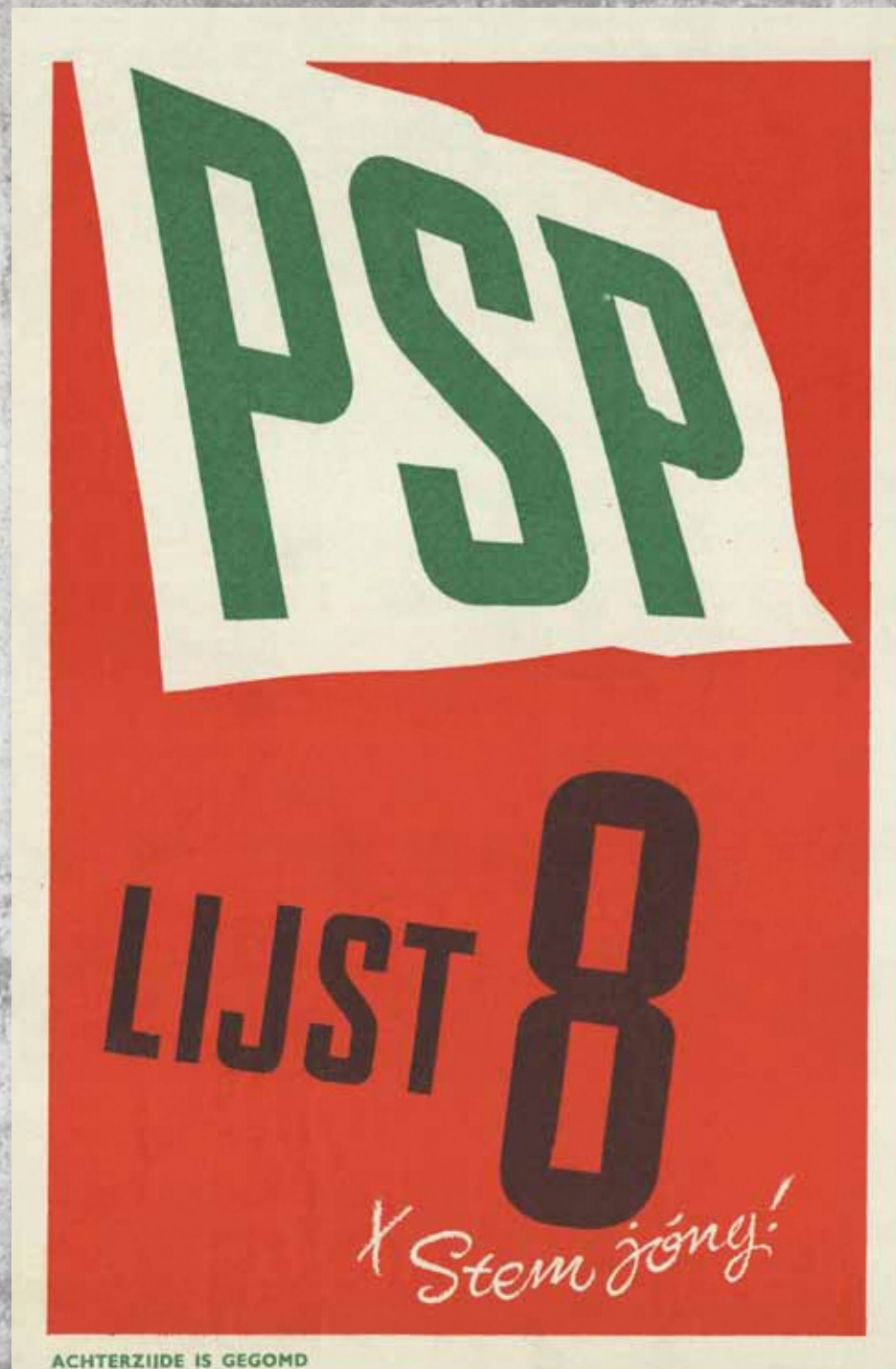
De gewelddadige acties leidden tot hevige oppositie binnen de PvdA. Na de eerste interventie verlieten meer dan vierduizend leden uit protest de partij. Een aantal van hen weigerde dienst en dook onder om niet naar Indonesië uitgezonden te worden. Vooraanstaande partijleden uitten hevige kritiek op de PvdA, onder meer in *Het Vrije Volk*. Dit dagblad was de opvolger van *Het Volk*. Men streed tegen de 'harde lijn' en pleitte voor een vreedzame oplossing van het conflict. De partijtop was echter van mening dat militair optreden niet te vermijden was en dat regeringsdeelname de enige manier was om erger te voorkomen. Bovendien kon de PvdA door mee te regeren in Nederland een wezenlijke bijdrage leveren aan de wederopbouw van de naoorlogse samenleving. Dit maakte de spanning binnen de partij des te groter.

Na de verkiezingen van 1948 werd er met ministers geschoven. Hierdoor had de PvdA alleen nog in de persoon

van premier Drees rechtstreeks invloed op de koloniale politiek. Dat was in twee opzichten een voordeel: het feit dat er geen PvdA-minister van Buitenlandse Zaken meer was, had het voordeel dat de PvdA minder rechtstreeks met het koloniale beleid verbonden was. Toch kon er met de premier nog wel invloed uitgeoefend worden. Daardoor lukte het beter de oppositie binnen de gelederen te houden. Onder grote internationale druk moest Nederland tenslotte instemmen met een wapenstilstand en op 27 december 1949 erkende zij uiteindelijk de onafhankelijkheid van Indonesië. Van ontspannen verhoudingen binnen de partij was echter bepaald nog geen sprake. Twee jaar later, in 1951, viel het kabinet-Drees-Van Schaik over het regeringsbeleid ten aanzien van Nieuw-Guinea, dat in Nederlands bezit bleef. Dit had de gemoederen binnen de PvdA opnieuw danig verhit, wat leidde tot een kabinetscrisis en het aftreden van fractievoorzitter Van der Goes van Naters. De zaak Nieuw-Guinea werd voorlopig in de ijskast gezet, waarmee de rust in de partij enigszins terugkeerde.

De hele Indonesische kwestie was een bijzonder pijnlijke episode in de geschiedenis van de PvdA. De partij droeg mede verantwoordelijkheid voor het Nederlandse beleid in Indonesië, inclusief twee gewapende interventies. De oppositie binnen de partij had ondanks hevige kritiek niet weten te verhinderen dat de PvdA deel bleef uitmaken van de regering. De PvdA-bestuurders hebben op hun beurt op cruciale momenten geen oplossingen aangedragen om het conflict op een andere manier dan met geweld op te lossen. De kwestie veroorzaakte een trauma dat lang zou doorwerken en nog merkbaar was in 1975 bij de haastig doorgevoerde onafhankelijkheid van Suriname door het kabinet-Den Uyl.

In de jaren vijftig ontstond binnen de PvdA grote verdeeldheid over de Koude Oorlogspolitiek. De samenwerking binnen de NAVO ging veel sociaal-democraten te ver. ‘Socialisme zonder atoombom’ was de leus van de nieuw opgerichte linkse Pacifistisch Socialistische Partij in 1957. De nieuwe concurrentie op de linkerflank werd een belangrijk zorgkindje voor de PvdA.

AUTEUR Bram Mellink

Verder lezen

Joost Divendal en Arnold Koper e.a. (red.), Nederland, links en de Koude Oorlog. Breuken en bruggen (Amsterdam 1982).

Jacques Hofman en Paul Denekamp, Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP (Amsterdam 1982).

Frits Rovers, Voor recht en vrijheid. De Partij van de Arbeid en de Koude Oorlog 1946-1958 (Amsterdam 1994).

Theo van Tijn, ‘Koude Oorlog in de PvdA. Het Sociaal Democratisch Centrum 1955-1959’, in: Bertus Willem Schaper e.a. (red.), Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal-democratie in Nederland (Amsterdam 1982) 69-77.

Frank Zuijdam, Tussen wens en werkelijkheid. Het debat over vrede en veiligheid binnen de PvdA in de periode 1958-1977 (Amsterdam 2001).

Koude Oorlogspolitiek

In 1955 werd het Sociaal-Democratisch Centrum (SDC) opgericht, een kleine linkse pressiegroep binnen de PvdA. De leden van het SDC kwamen uit verschillende delen van de partij, maar deelden dezelfde zorg. De naoorlogse Nederlandse sociaal-democratie was naar hun mening te gouvernementeel, te volgzaam, te weinig socialistisch geworden. De internationale politiek van de PvdA, gekant tegen de Sovjet-Unie en gericht op samenwerking binnen de NAVO, was daarvan voor veel SDC’ers het levende bewijs.

Het SDC verzette zich tegen de Koude Oorlogspolitiek die de PvdA rond het midden van de jaren vijftig voerde. Onder invloed van de Tweede Wereldoorlog was de sociaal-democratische visie op internationale politieke betrekkingen ingrijpend veranderd. Tijdens het interbellum had de SDAP zich ingezet voor een ‘neutrale’ buitenlandse politiek van Nederland. Verenigd onder het ‘gebroken geweertje’, bepleitten SDAP’ers een pacifistische politiek, gericht op afzijdigheid in internationale conflicten. Na de oorlog nam de PvdA afstand van deze politiek. De opmars van de totalitaire Sovjet-Unie, die door veel sociaal-democraten werd gevreesd, betekende volgens buitenlandwoordvoerder Jacques de Kadt dat Nederland niet langer aan de kant kon blijven staan. Slechts door effectieve internationale samenwerking kon de totalitaire dreiging van de Sovjet-Unie worden afgewend. Westerse militaire samenwerking binnen de NAVO was daarom geboden, ter verdediging van de westerse vrijheid en democratie.

De angst voor deze dreiging uit het oosten was niet verwonderlijk. Tijdens de oorlog hadden veel PvdA’ers de gevolgen van een totalitair systeem aan den lijve ondervonden. Intussen wonnen communisten internationaal terrein. In 1948 pleegde de Communistische

Partij van Tsjecho-Slowakije een staatsgreep in Praag. In november 1956 vielen Sovjettroepen Hongarije binnen om een einde te maken aan de Hongaarse Opstand. In het Koude Oorlogsklimaat van de jaren veertig en vijftig werd het ogenschijnlijke gemak waarmee het communisme zijn macht uitbreidde met grote zorg tegemoet gezien.

Hoewel leden van het SDC deze zorgen deelden, hadden zij moeite met de NAVO-samenwerking die daaruit volgde. In 1957 verenigden tegenstanders van de Koude Oorlogskoers van de PvdA zich zelfs in de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP), een nieuwe linkse partij die met de leuze ‘socialisme zonder atoombom’ de kiezer tegemoet trad. Dergelijke sentimenten zetten bij het partijbestuur van de PvdA kwaad bloed. Het gaf de indruk dat de PvdA vóór de atoombom was, wat werd beschouwd als populistische politiek over een moeilijk vraagstuk. In dit klimaat verklaarde partijvoorzitter Evert Vermeer dat de SDC als ratten waren, die knaagden aan de wortels van de partij. Twee jaar later werd het SDC niet langer binnen PvdA-gelederen gedoogd.

Het SDC maakte deel uit van een bredere stroming die kritiek had op de vermeende verrechtsing van de PvdA. Tot die tijd had de PvdA, met de communisten, het gehele linker spectrum van de Nederlandse politiek afgedekt. Dat veranderde toen de PSP in 1959 met twee zetels in het parlement kwam. De linkse kritiek kreeg hierdoor meer gewicht. Het partijbestuur stelde een commissie in die zich opnieuw moest buigen over de standpuntbepaling van de sociaal-democraten inzake het oorlog- en vredesvraagstuk. Tot een radicale koerswijziging leidde dat evenwel niet. Pas in de jaren zestig zou de jongerenbeweging Nieuw Links de Koude Oorlogspolitiek van de PvdA opnieuw aan de orde stellen.

Op 2 januari 1957 betaalde minister Ko Suurhoff van Sociale Zaken de eerste AOW uit. Deze wet verving de noodvoorziening uit 1947 die Willem Drees de titel ‘Vader der Ouden van Dagen’ had bezorgd. Drees werd de verpersoonlijking van de wederopbouw, de jaren waarin de fundamenten van de verzorgingsstaat werden gelegd.

AUTEUR Maarten Brinkman

Verder lezen
Maarten Brinkman, *Willem Drees, de SDAP en de PvdA* (Amsterdam 1998).

Hans Daalder, *Gedreven en behoedzaam. Willem Drees 1886-1988. De jaren 1940-1948* (Amsterdam 2003).

Kees van Kersbergen, *Social capitalism. A study of christian democracy and the welfare state* (Londen/New York 1995).

Anneke Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak? De rooms-rode samenwerking en het einde van de brede basis 1948-1958* (Amsterdam 1986).

Uitbetaling eerste AOW

De SDAP had al voor de oorlog tientallen jaren vergeefs geijverd voor staatspensioen; het was een van de belangrijkste programmapunten van de partij. Tijdens de oorlog groeide in brede kring het besef dat sociale hervormingen noodzakelijk waren. ‘Inzonderheid verbetering van de ouderdomszorg is urgent’, schreef Willem

Drees, leider van de ondergedoken SDAP, in een illegale publicatie. Toen Drees in 1945 minister van Sociale Zaken werd, pakte hij de dringendste kwesties aan.

Drees trof onder andere regelingen voor weduwen en wezen en zieke en werkloze werknemers. Het was echter de Noodwet Ouderdomsvoorziening, ingevoerd op 1 oktober 1947, die de meeste indruk maakte. De Algemene Bond van Ouden van Dagen benoemde Drees tot ‘Vader der Ouden van Dagen’ en huize Drees werd overstroomd door dankbetuigingen van de gelukkige bejaarden. In 1957 kreeg de ouderdomsvoorziening met de Algemene Ouderdomswet een definitieve vorm. En hoewel de verantwoordelijke voor deze wet PvdA-minister van Sociale Zaken Ko Suurhoff was, bleef voor velen de ouderdomsvoorziening verbonden met de naam Drees. ‘Van Drees trekken’ was een begrip geworden, dat ook na de invoering van de AOW bleef bestaan.

Willem Drees was voor de oorlog wethouder van Den Haag, partijbestuurder en Tweede Kamerlid. In de loop van de jaren dertig klom hij op naar de top van de SDAP. Drees was vooral een bestuurder; ideologisch nam hij geen uitgesproken positie in. Zijn hele politieke leven heeft hij, zoals hij zelf schreef, meer waardering gehad voor ‘rustige daadkracht’ dan voor ‘grote woorden’. Tijdens de bezetting leidde Drees de ondergedoken partij en werd hij op den duur de centrale figuur in het politieke verzet.

Na de bevrijding lag het voor de hand dat Drees een vooraanstaande rol ging spelen in de landspolitiek. Nadat hij drie jaar minister van Sociale Zaken was geweest (1945-1948) was hij tien jaar lang minister-president en gaf hij leiding aan kabinetten van brede samenstelling. Onder zijn leiding werd de PvdA in 1952 en 1956 de grootste partij.

Met zijn imago van zuinigheid en degelijkheid zou Drees min of meer de verpersoonlijking worden van de periode van wederopbouw. Hard werken en soberheid stonden hoog in het vaandel. Om de concurrentiepositie van Nederland te versterken werden de lonen door een geleide loonpolitiek laag gehouden. Maar tegelijkertijd werden de fundamenten van de verzorgingsstaat gelegd. Doel van de PvdA daarbij was in feite het doel van het Plan van de Arbeid: bestaanszekerheid bij een behoorlijk levenspeil. Op sociaal terrein viel met name met de KVP goed zaken te doen. Tot een planeconomie kwam het echter niet. Ook de gewenste socialisatie van de economie werd maar in beperkte mate gerealiseerd. De periode van ‘rooms-rode’ samenwerking kende tal van grote conflicten, maar tot een breuk kwam het pas in december 1958. Deze betekende niet alleen het einde van rooms-rood, maar ook van het partijleiderschap van Drees.

Sicco Mansholt was de eerste Nederlander in de Europese Commissie. Hij gebruikte zijn Nederlandse politieke ervaring bij het opzetten van een gemeenschappelijke landbouw-politiek. Zo werd Mansholt een motor van het Europese integratieproces – niet alleen in Brussel, maar ook binnen de Nederlandse sociaal-democratie.

AUTEUR Marijn Molema

Verder lezen
Robert Cohen, Socialisten in Europa. De samenwerking van de socialistische partijen in het kader van de Europese Gemeenschap 1952-1972 (Antwerpen 1974).

Robert Heyting, Tussen nationalisme en internationalisme. De Britse en de Nederlandse sociaal-democratie, de nationale staat en de Europese integratie (Deventer 1992).

Johan van Merriënboer, Mansholt. Een biografie (Amsterdam 2006).

Mathieu Segers, 'Nederland tegen zichzelf. De PvdA, het debat over Europa in de jaren vijftig en de doorwerking daarvan in de politiek van Nederland', in: Frans Becker, Menno Hurenkamp en Monika Sie Dhian Ho (red.) Het ongemak over Europa. WBS Jaarboek 2008. (Amsterdam 2008) 100-117.

Mansholt naar Europa

Een jaar na de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) waagde Sicco Mansholt de sprong naar Brussel. Mansholt zette zich met onvermoeibare vastberadenheid aan zijn plannen om een Europese landbouwpolitiek van de grond te krijgen. Vanuit Den Haag, als PvdA-minister van Landbouw, was hem dit in de jaren vijftig niet gelukt. Hij wilde het succes van het Nederlandse beleid ook in andere landen

toepassen, zodat de agrarische sector in heel Europa sterker zou worden. Zijn plannen ketsten echter af op een groep van regeringsleiders die hun macht niet aan andere landen wilden afstaan. Minister-president en PvdA-leider Willem Drees behoorde ook tot deze groep.

De onigheid tussen Mansholt en Drees is kenmerkend voor het Nederlandse debat over Europa. Nederland was in de jaren vijftig verdeeld over de Europese zaak. De twee uiterste kampen binnen de PvdA waren de voorstanders van Atlantische samenwerking en de Europese idealisten. De ene groep was sceptisch over Europese samenwerking en wilde de goede banden met Engeland en Amerika onderhouden. Het andere kamp geloofde juist in nauwe Europese samenwerking als waarborg voor vrede en welvaart. Als het nodig was moest Nederland daarvoor een deel van zijn macht afstaan. De kabinetten-Drees kozen voor een tussenweg. Europa moest gebruikt worden om de economische belangen van Nederland zo goed mogelijk te behartigen. Dat kon het beste door intergouvernementele samenwerking, waarbij geen macht aan Europa hoefde te worden afgestaan.

Mansholt voer een tussenkoers. Enerzijds ging hij mee met zijn partijgenoot Marinus van der Goes van Naters. In de Tweede Kamer aanvaardde deze harts-tochtelijke Europeaan het verdrag tot oprichting van

de EEG in 1957 met de woorden: 'wij zullen het verdrag moeten aanvaarden – zo volledig, zo maximalistisch, als een aanvaarding maar zijn kan'. Anderzijds was Mansholt een realist die opkwam voor de Nederlandse economie. Deze combinatie van idealisme en realisme was Mansholt met de paplepel ingegoten. Hij groeide op in het noorden van Groningen, waar zijn ouders fervent lid waren van de SDAP. Politiek engagement werd er gecombineerd met een groot akkerbouwbedrijf, waar economische wetten het succes bepaalden.

Uiteindelijk kreeg het Europese landbouwbeleid vanaf begin jaren zestig vorm. Er waren afspraken gemaakt zodat Europese boeren elkaar niet meer kapot concurreerden. Europa mocht nu beslissingen nemen over bijvoorbeeld de hoogte van de graanprijzen. Dat regeringsleiders dit hadden toegestaan, was een fundamentele stap in het Europese integratieproces. De landbouw was het eerste beleidsterrein waar de Europese landen pas echt een gezamenlijk beleid gingen voeren, het was de motor van de Europese integratie. Mansholt had daaraan als Eurocommissaris van Landbouw een belangrijke bijdrage geleverd.

Mansholt bleef tot 1973 lid van de Europese Commissie en gaf de Europese voorvechters binnen de Nederlandse sociaal-democratie meer zelfvertrouwen. De idealisten werden gesterkt in hun strijd voor een gemeenschappelijk Europa. Het Europese landbouwbeleid was voor hen een middel om te komen tot het uiteindelijke doel: de integratie van de Europese landen binnen een politiek verbond. De Eurosceptici en de pleitbezorgers van Atlantische samenwerking verdwenen niet, wel kreeg het Europese idealisme binnen de PvdA voorzichtig de overhand.

Na twaalf jaar rooms-rode samenwerking onder leiding van minister-president Drees was het profiel van de PvdA enigszins verbleekt. Bovendien was de welvaart in Nederland toegenomen en de eerste fundamenten van de sociale zekerheid waren gelegd. Moest de sociaal-democratie op zoek naar een nieuwe missie? Joop den Uyl meende van wel – en schreef *Om de kwaliteit van het bestaan*.

AUTEUR Frans Becker

Verder lezen

Frans Becker en Paul Kalma, 'Twee dingen goed begrijpen. Het onverwoestbare programma van Joop den Uyl', *Socialisme & Democratie* 64, afl. 11/12 (2007) 12-25.

Anet Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en door-douwer* (Amsterdam 2008).

Abraham Peper e.a., *Wetenschappelijk socialisme. Over plannen van SDAP en PvdA* (Amsterdam 1982).

J.M. den Uyl, 'Om de kwaliteit van het bestaan. Een postume voordracht. Onder redactie van Dick Benschop en Aad Blok', *Socialisme & Democratie*, afl 2, 52 (1995) 50-62.

Om de kwaliteit van het bestaan

Rond 1960 raakte de PvdA het ideologische spoor bijster. De periode van wederopbouw en rooms-rode kabinetten was voorbij. Nederland had een snelle industrialisatie en economische groei doorgemaakt waaraan de vakbeweging een belangrijke bijdrage had geleverd door een zeer gematigde loonontwikkeling te accepteren. Eerste, belangrijke stappen op de weg naar sociale zekerheid waren gezet. De welvaart was geleidelijk toegenomen. Allerlei duurzame consumptiegoederen vonden hun weg naar de Nederlandse huishoudens.

Ondanks deze successen verloor de PvdA aan herkenbaarheid, elan en politieke missie. Kwam er een eind aan de klassieke sociaal-democratische partij en haar ideologie? De binding van de partij met de achterban werd bovendien een punt van zorg, evenals de aantrekkelijkheid voor nieuwe, jonge groepen kiezers en de openheid en levendigheid van de partijcultuur. Sommige PvdA-ers maakten zich daarover ernstige zorgen – waaronder de staf van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA. Als een ideologisch offensief antwoord publiceerde de WBS, waarvan Joop den Uyl in die tijd directeur was, in 1963 *Om de kwaliteit van het bestaan*. Dat werd ook de titel van het verkiezingsprogramma van de PvdA in 1963.

De ontstaansgeschiedenis ervan, zo vertelde Den Uyl later, ging terug 'op 1958, '59, een zaterdagmiddag, toen ik in de Leidsestraat liep en daar de boekhandel van K.J. Bas binnen liep. Met de trefzekere hand die men op die leeftijd nog heeft begaf ik mij naar de boekenkast en zag een nieuw Amerikaans boek van John Kenneth Galbraith, *The Affluent Society*, en schafte mij dat boek aan. [...] Dat boek heeft veel indruk op mij gemaakt en is

in zekere zin mede aansprakelijk voor de totstandkoming van *Om de kwaliteit van het bestaan*.' Kern van de gedachtegang van Galbraith – en van het WBS-rapport – is dat in de naoorlogse periode weliswaar de private welvaart fors gestegen is, maar de publieke voorzieningen daarbij ernstig achter zijn gebleven. 'In de geduldige cijfers van het nationale inkomen telt de elektrische tandenborstel evenzeer als de verpleeghulp, de reclame-uitgaven voor het definitieve kalmeringsmiddel evenzeer als de entreprijzen voor de schouwburg, het commissaris-sentantième evenzeer als de blindenrente', aldus Den Uyl op het PvdA-congres in 1963. Om socialistische doelstellingen van vrijheid, gelijkwaardigheid en kwaliteit van het bestaan dichterbij te brengen is voorrang voor collectieve voorzieningen noodzakelijk.

Om de kwaliteit van het bestaan was een dun rapportje, maar wel buitengewoon invloedrijk. Het betekende niet alleen een wending van het politieke denken in de sociaal-democratie – van planmatige sturing en socialisatie naar uitbreiding van de collectieve bestedingen – maar heeft ook grote invloed gehad op de richting van het in ons land gevoerde beleid. Het markeerde de omslag van de sobere verzorgingsstaat van de jaren vijftig naar een veel ambitieuzer project van publieke voorzieningen om de kwaliteit van het bestaan te verbeteren. Het was grondslag van en richtinggevend voor het beleid van het kabinet-Den Uyl in de jaren zeventig. Het zwerft nog steeds rond als erfstuk in de boedel van de PvdA; de effecten van het rapport zijn nog altijd voelbaar. Maar tot een wederopstanding van de PvdA leidde het in 1963 niet: de partij verloor vijf zetels bij de verkiezingen. Pas met de komst van Nieuw Links zou de PvdA aansluiting vinden bij een veranderde tijdgeest.

In de jaren zestig besloten enkele jonge PvdA-leden dat het tijd was om de partij wakker te schudden. In oktober 1966 publiceerden ze onder de naam **Nieuw Links** een radicaal pamflet, *Tien over rood*. Daarin drongen ze aan op radicalisering van het partijprogramma en op polarisatie tegenover de KVP. Dit leidde niet alleen tot conflicten binnen de partij, maar ook tot vernieuwing en, kortstondig, succes.

AUTEUR **Jacco Pekelder**

Verder lezen
Rob Kroes, *New Left, Nieuw Links, New Left. Verzet, beweging, verandering in Amerika, Nederland, Engeland* (Alphen aan den Rijn 1975).

Paul Lucardie, *'The New Left in France, Germany and The Netherlands: Democratic Radicalism Resurrected?'*, zie: <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4877083cd74e6>.

Jacco Pekelder, *Nederland en de DDR. Beeldvorming en betrekkingen, 1949-1989* (Amsterdam 1998) vooral pp. 233-305.

Philip van Praag, *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA (1966-1977)* (Amsterdam 1990).

Nieuw Links presenteert *Tien over rood*

De jaren zestig waren in heel West-Europa en de VS een tijd van grote veranderingen op sociaal-cultureel en politiek gebied. Nederland vormde hierop geen uitzondering. Het onbehagen over de verzuiling en de zakelijke stijl van de heersende politici vertaalde zich eerst in 'ludieke acties' van de Amsterdamse Provo's. 1966 bracht een uitbarsting van de onvrede: rellen in Amsterdam en het grote succes van de Boerenpartij bij provinciale verkiezingen sloegen een 'bres' in het politieke bestel.

Eén van de groepen die hierop inspeelde, was Nieuw Links. Terwijl Hans van Mierlo en anderen met d'66 een nieuwe partij oprichtten, wilden de nieuwlinkers de grote, al lang bestaande PvdA naar hun hand zetten.

Haar inhoudelijke eisen formuleerde Nieuw Links in *Tien over rood*. *Uitdaging van Nieuw Links aan de PvdA*. In dat dunne rode boekje schopten de nieuwlinkers heel wat heilige huisjes omver: Nederland republiek ('zodra de regering van koningin Juliana eindigt'), democratisering van de binnenlandse politiek, kleiner maken van de inkomensverschillen en erkenning van de DDR.

Nieuwlinkers gingen massaal naar afdelingsvergaderingen – velen van hen werden daarvoor speciaal lid – en overstemden de zittende partijbestuurders en oudere leden. Op landelijk niveau ontstond een netwerk waarin zo'n duizend nieuwlinkers hun activiteiten binnen de partijafdelingen en commissies handig coördineerden.

Het was allemaal bedoeld om de PvdA aantrekkelijker te maken voor nieuwe kiezersgroepen en het partijdebat te verlevendigen. Maar het gevaar was dat de partij door die standpunten nooit meer in een kabinet zou

kunnen komen, omdat de partijen rechts van de PvdA ze te extreem vonden. Joop den Uyl en andere leidende figuren waren daarom niet erg gelukkig met Nieuw Links. Uiteindelijk slaagden ze erin de groep, die zich in 1970 officieel ophief, in de partij te integreren. In 1971 werd de nieuwlinkser André van der Louw zelfs tot partijvoorzitter gekozen. Nieuw Links zou een kweekvijver blijken van prominente PvdA-bestuurders. Sommige behoudende PvdA'ers konden geen vrede hebben met de nieuwe koers van de partij. Uit protest begonnen ze een tegenbeweging binnen de partij en toen dat niet hielp richtten ze een nieuwe partij op, DS '70. Zelfs de oude Willem Drees zei 'zijn' PvdA vaarwel.

Mede onder invloed van Nieuw Links hanteerde de PvdA een polarisatiestrategie tegenover de KVP, de partij die in oktober 1966 zo onverwacht het kabinet-Cals (KVP-PvdA-ARP) naar huis had gestuurd. Bij de verkiezingen van 1972 trok de PvdA onder het motto 'Keerpunt 1972' gezamenlijk op met twee kleinere linkse partijen. Zo kwam de KVP nog vóór de kabinetsformatie in een zwakke onderhandelingspositie te zitten. Dat maakte de vorming van een kabinet met een duidelijke linkse signatuur mogelijk: het kabinet-Den Uyl, dat begin 1973 van start ging.

Nieuw Links heeft daarom zeker bijgedragen aan de komst van dit zeer progressieve kabinet. Tegelijk verziekte de compromisloze strijdcultuur van de nieuwlinkers de verhoudingen met de confessionele partijen echter ook. De spectaculaire verkiezingswinst voor de PvdA in 1977 resulteerde daardoor niet in een vervolg. Het tweede kabinet-Den Uyl kwam er niet.

De decennia na de Tweede Wereldoorlog waren ‘gouden jaren’, waarin er geen eind leek te komen aan de welvaartsgroei. Maar aan het begin van de jaren zeventig nam het economisch optimisme af. Wetenschappers hadden aangetoond dat grondstoffen oprakten. Waren er dan toch grenzen aan de groei? Ook sociaal-democraten gingen naarstig op zoek naar een nieuw evenwicht tussen milieu en economie.

AUTEURS Wybren Versteegen en Marijn Molema

Verder lezen

Peter Bootsma en Willem Breedveld, *De verbeelding aan de macht. Het kabinet-Den Uyl 1973-1977* (Den Haag 1999) vooral pp. 99-116.

Jacqueline Cramer, *De groene golf. Geschiedenis en toekomst van de Nederlandse milieubeweging* (Utrecht 1989).

Reinhard Steurer, *Der Wachstumsdiskurs in Wissenschaft und Politik. Von der Wachstumseuphorie über ‘Grenzen des Wachstums’ zur Nachhaltigkeit* (Berlijn 2002) vooral pp. 367-478.

S.W. Versteegen en J.C. Hanekamp, ‘The sustainability Debate: idealism versus conformism- the controversy over Economic Growth’, in: Jan Oosthoek, Barry K. Gills (red.), *The globalization of environmental crisis* (Londen/ New York 2008) 67-80.

Het milieu als keerzijde van economische groei

In de discussie over het milieu vervulde een internationale club van wetenschappers en industriëlen een belangrijke rol. Deze ‘Club van Rome’ bracht een rapport uit waarin met behulp van computersimulaties uitgerekend werd dat het milieu werd uitgeput. Door voortdurende economische groei zouden grondstoffen opraken en het klimaat onherstelbaar worden aangetast. Het rapport kreeg de pakkende titel *Grenzen aan de groei*. De verontrustende boodschap was al voor de officiële publicatie uitgelekt. De

Haagse Post had in juni 1971 de primeur en kopte ‘Ramp uit de computer’. De Nederlandse uitgave ontketende in het jaar daarop een ware Club van Rome-koorts.

Ook onder sociaal-democraten bracht het rapport een schokkeffect teweeg. Rokende schoorstenen stonden lang symbool voor voorspoed: economische groei bracht de arbeider werk en inkomen. Nu bleken die rokende schoorstenen ook een keerzijde te hebben. Niet heel links was overigens gecharmeerd van de Club van Rome. Sommigen deden het gezelschap af als een ‘Rotary Club voor het Milieu’. De discussie over de vraag of de Club van Rome nu wel of niet gelijk had, werd bijzonder scherp gevoerd.

Het milieu kwam echter met stip binnen op de wenslijsten van sociaal-democratische snit. Provinciale afdelingen bogen zich over normen en heffingen om de industriële vervuiling aan banden te leggen. Joop den Uyl en Sicco Mansholt betitelden de dreigende bevolkingsgroei en stijging van de industriële productie als een ‘crisis’. De PvdA-kopstukken spraken namens een adviescommissie, waarin ook vertegenwoordigers van de PPR en d’66 zitting namen. Deze ‘Commissie van Zes’ drukte de drie progressieve partijen op het hart het milieu

een plek te geven in de noodzakelijke hervormingen van de maatschappij. Toch bleek het lastig om strenge milieueisen te verzoenen met het creëren van werkgelegenheid. In hun gezamenlijke verkiezingsprogramma Keerpunt ’72 namen PvdA, PPR en d’66 al flink gas terug in hun voortvarendheid het milieu aan te pakken.

Toch was het milieu een terugkerend onderwerp in het kabinet-Den Uyl. Bij grote infrastructuurprojecten, zoals de bouw van de Oosterscheldedam, werd rekening gehouden met kwetsbare natuurgebieden. De ministerspost voor Milieuhygiëne, die het kabinet-Biesheuvel had ingesteld, bleef. PvdA-bewindsvrouw Irene Vorrink werd hier het gezicht van de op gang gekomen milieuwetgeving. In 1976 kwam er een praktisch en wendbaar concept: ‘selectieve groei’. Sectoren die niet vervuilden, mochten wél blijven groeien. In de praktijk werkte het concept maar matig.

Nauw verbonden met het toegenomen milieubewustzijn werd de autoloze zondag, die het gevolg was van de Oliecrisis van 1973. De olieboycot van de Arabische landen tegen Nederland als straf voor de steun aan Israël had niets te maken met echte schaarste aan olie. Maar wél leefde het idee dat Nederland met die crisis als het ware een voorproefje kreeg van een wereld zonder olie en zonder auto’s. Zoals minister-president Den Uyl zei: de wereld van voor de oliecrisis zou niet terugkeren.

In 1977 kreeg het milieu een plek in het beginselprogramma van de PvdA. Het milieudebat veranderde ingrijpend. De nadruk verschoof van een tekort aan grondstoffen naar zure regen, CO₂-uitstoot en de opwarming van de aarde. De PvdA bleef zoeken naar een evenwicht tussen milieu en economie, maar dit voorkwam niet dat Groen-Links zich vanaf 1990 kon profileren als dé milieupartij.

In 1976 bezetten feministische actiegroepen, waaronder de 'Rooie Vrouwen in de Partij van de Arbeid', de abortuskliniek Bloemenhove in Heemstede. De bezetting was een voorbeeld van de buitenparlementaire acties die de PvdA als 'actiepartij' voorzichtig omarmde. De 'Rooie Vrouwen', die onderdeel waren van een veel bredere 'tweede feministische golf', waren een succesvol voorbeeld van de nieuwe sociale bewegingen uit deze periode.

AUTEUR Anneke Ribberink

Verder lezen
Anet Bleich, [Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en door-douwer](#) (Amsterdam 2008).

Ulla Jansz, [Vrouwen, ontwaakt! Driekwart eeuw sociaal-democratische vrouwenorganisatie tussen solidariteit en verzet](#) (Amsterdam 1983).

James Kennedy, 'Heemstede: de Bloemenhovekliniek. De abortuskwestie in de jaren zeventig', in: Wim van den Doel (red.), [Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw](#) (Amsterdam 2005) 386-397.

Anneke Ribberink, [Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters. Een geschiedenis van de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij \(MVM\) 1968-1973](#) (Hilversum 1998).

Rooie Vrouwen in actie

20 mei 1976 werd de abortuskliniek 'Bloemenhove' bezet door feministische actiegroepen. KVP-minister van Justitie Dries van Agt dreigde de kliniek te sluiten omdat er abortussen na twaalf weken werden uitgevoerd. Onder de bezetters waren ook de Rooie Vrouwen, aangesloten bij de pro-legaliseringsgroep 'Wij Vrouwen eisen'. De bezetting was een succes en Van Agt zag zich gedwongen af te zien van sluiting van de kliniek. Bij deze beslissing speelde ook de standvastige houding van Irene Vorrink,

PvdA-minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, een rol. Zij koos openlijk de kant van de bezetters.

De strijd rond de abortuskwestie was onderdeel van de tweede feministische golf, die zich sinds de jaren zestig richtte op verandering van de machtsverhoudingen tussen de seksen. Het feminisme was niet de enige nieuwe sociale beweging. Andere bewegingen hielden zich bezig met zaken als democratisering, milieu, kernenergie en kernwapens, homoseksuelen en de derde wereld. Het waren vooral hoogopgeleiden die op deze cultuurkritische bewegingen afkwamen. Hun immateriële doelen probeerden ze over het algemeen te bereiken met buitenparlementaire actievormen. De meer gematigde nieuwe sociale bewegingen kozen ervoor buitenparlementaire actievormen te combineren met het werken binnen bestaande politieke partijen.

De 'Rooie Vrouwen in de Partij van de Arbeid', die in 1975 waren voortgekomen uit de oude sociaal-democratische vrouwenorganisatie, behoorden tot de meest invloedrijke representanten van de nieuwe sociale bewegingen binnen de PvdA. Vanaf 1973 noemde de PvdA zich 'actiepartij', ten teken van haar goede relatie met deze

bewegingen. Dit ging niet zonder slag of stoot. De PvdA wilde representant zijn van de belangen van de nieuwe sociale bewegingen en steun verlenen aan buitenparlementaire acties. Tegelijkertijd moest ze voldoen aan de eisen van een politieke partij die opereerde binnen de 'smalle marge van democratische politiek', en mocht zij dus niet de wet overschrijden, aldus de bekende woorden van partijvoorman Joop den Uyl uit 1970.

De Rooie Vrouwen hebben als pressiegroep kunnen fungeren voor een aantal belangrijke politieke wapenfeiten naast de abortuskwestie. Dit deden ze vooral in samenwerking met de feministische Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (1968), waarvan leidende figuren onder wie Joke Smit en Hedy d'Ancona ook vooraanstaande posities binnen de PvdA en de Rooie-Vrouwenorganisatie bekleedden. Zo heeft het samenwerkingsverband Man Vrouw Maatschappij/Rooie Vrouwen ertoe bijgedragen dat in 1974 een nationaal emancipatiebeleid werd gestart door het kabinet-Den Uyl. Daarnaast werden arbeidstijdverkorting en de herverdeling van de betaalde en onbetaalde arbeid over de seksen binnen de PvdA op de agenda gezet met de aanneming van een congresresolutie over de vijf-urige werkdag door het partijcongres in 1979. Twee jaar eerder werd een resolutie aangenomen dat 25 procent van de partijvertegenwoordigers vrouwelijk moest zijn. Minder geslaagd waren de pogingen om de harde en (vrouw)onvriendelijke partijcultuur te 'feminiseren'.

Vanaf de late jaren tachtig werden de nieuwe sociale bewegingen minder belangrijk. In 1995 zijn de Rooie Vrouwen opgeheven. Maar hun blijvende invloed binnen de PvdA is merkbaar in het relatief grote aantal vrouwen dat een prominente rol speelt binnen de partijpolitiek en in de eis dat 50 procent van de partijkandidaten voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer vrouw moet zijn.

Ondanks de verkiezingswinst verloor de PvdA in 1977 de macht. Onderhandelingen over een nieuw regeerakkoord eindigden teleurstellend. Het mislukte ‘tweede kabinet-Den Uyl’ markeert het einde van een linkse overwinningsroes.

AUTEUR Marijn Molema

Verder lezen
Anet Bleich, Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en doordouwer (Amsterdam 2008).

Jan Joost Lindner, Het tweede kabinet-Den Uyl. Linkse idealen en mislukkingen 1966-1994 (Amsterdam 2003).

Philip van Praag, Strategie en illusie. Elf jaar debat in de PvdA (1966-1977) (Amsterdam 1990).

Ed van Thijn, Dagboek van een onderhandelaar, 25 mei-11 november 1977 (Amsterdam 1978).

Geen tweede kabinet-Den Uyl

Na dagen van spanning hakte de christendemocratische fractie op 4 november de knoop door: het tweede kabinet-Den Uyl kwam er niet. Uitputtende onderhandelingen waren ten einde. Ondanks tien zetels winst voor de PvdA

zou niet ‘links’ maar ‘rechts’ er met de buit vandoor gaan. In de woorden van fractievoorzitter Ed van Thijn was de kabinetsformatie uitgelopen op een fiasco.

Dat fiasco wortelde in het politieke klimaat van de jaren zeventig, dat bol stond van de ideologische spanning. Veel leden van de PvdA dachten dat de partij samen met kleinere linkse partijen een links machtsblok kon vormen, dat voor maatschappelijke hervormingen zou zorgen. In gemeenten en provincies ontstonden ‘meerderheidscolleges’ waarin de PvdA domineerde. Conservatievere partijen werden hierdoor uit het lokale bestuur geweerd. Ook in de landelijke politiek waren de verhoudingen tussen de PvdA en confessionele partijen gespannen. Toch vormde Joop den Uyl in 1973 met de Katholieke Volkspartij (KVP) en de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) een coalitie. Maar deze voorlopers van het CDA ergerden zich groen en geel aan het linkse imago van het kabinet-Den Uyl, dat zichzelf het motto van ‘spreiding van kennis, macht en inkomen’ aanmat.

In de samenleving was er veel belangstelling voor politiek. Progressieve standpunten waren bon-ton. Oude, linkse waarden werden met trots uitgedragen. Het ging daarbij om vrouwenemancipatie, antimilitarisme en de verdeling van kennis, macht en inkomen. De progressieven zetten zich af tegen wat zij de ‘conservatieven’ noemden. Volgens progressieven hielden die laatsten belangrijke maatschappelijke hervormingen tegen. Dit verwijt kwam scherp tot uiting in de strijd om de abortuswet, waartegen de christelijke partijen zich fel verzetten.

De vorming van een links machtsblok was voor invloedrijke PvdA’ers als Van Thijn een bewuste strategie. Zij wilden het democratische bestel hervormen. Twee grote partijen zouden met elkaar om de macht strijden. Mede als reactie op deze sociaal-democratische strijd lust gingen de confessionele partijen samenwerken in het Christen Democratisch Appèl (CDA). Toch mislukte de zogenaamde ‘polarisatiestrategie’.

Intern was de PvdA namelijk verdeeld. In euforische zelfoverschatting wilden sommige kritische leden van geen wijken weten: diverse standpunten werden ‘ononderhandelbaar’ genoemd. Andere sociaal-democraten waren realistischer en waren meer gericht op samenwerking. Minister-president Joop den Uyl verenigde beide standpunten in zich. Zijn biografie Anet Bleich typeerde Den Uyl als dromer en doordouwer. De dromer zag het linkse machtsblok voor zich. Maar de doordouwer wilde regeren en de confessionele partijen daarom niet tegen zich in het harnas jagen. De onbetwiste partijleider Den Uyl kon echter niet voorkomen dat zijn ‘tweede kabinet’ in een impasse eindigde. Dat kwam door een harde opstelling van het CDA. In hun ogen gedroeg de PvdA zich arrogant en machtswellustig, waardoor zij zelf ook in eigen standpunten volhardden.

In de jaren zeventig waren de loopgraven zo diep gegraven, dat PvdA en CDA het politieke slagveld niet meer overzagen. Inhoudelijke en persoonlijke tegenstellingen ontladden zich in de mislukte kabinetsformatie. Het ‘tweede kabinet-Den Uyl’ werd een symbool voor het einde van een overmoedig tijdperk. De PvdA belandde in de oppositie, en het werd pijnlijk duidelijk dat een links machtsblok – ook met een weldoordachte polarisatiestrategie – niet realistisch was.

Op 2 december 1985 zetten de Europese regeringsleiders een fundamentele stap in de richting van Europese eenwording. Door ondertekening van de Europese Akte bezegelden zij het streven naar een gemeenschappelijke markt. De Nederlandse sociaal-democraten schaarden zich achter de Akte, maar legden tegelijkertijd de vinger op de zere plek: het democratische gehalte van de Europese Gemeenschap.

AUTEURS Tom Plat en Marijn Molema

Verder lezen

Ton Barring, 'De Europese dilemma's van de Partij van de Arbeid', *Socialisme & Democratie* 46, afl. 2 (1989) 58-63.

Partij van de Arbeid, 'Europa: vertrouwen herwinnen', *Discussienotitie*, opgesteld door de werkgroep Europa van de Partij van de Arbeid (oktober 2005).

Ratificatiedebat ter goedkeuring van de op 17 en 28 februari 1986 ondertekende Europese Akte is te vinden op: http://resource.sgd.kb.nl/sgd/19861987/pdf/sgd_19861987_0000703.pdf.

Op weg naar één Europa

De Europese eenwording lijkt op een hink-stap-sprong. De hink was de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) in 1957, het tekenen van de Europese Akte in 1985 was de stap. En de grote sprong werd ten slotte gemaakt in 1992 met het Verdrag van Maastricht. Hiermee werden de beloften uit de Europese Akte ingelost en was de Europese Unie een feit. Nederlandse sociaal-democraten ondersteunden de versnelling van

Europese integratie, maar niet uit blind idealisme.

In de jaren zeventig en tachtig was de werkloosheid in alle EEG-lidstaten enorm gestegen. De angst voor concurrentie uit Azië en Amerika was bovendien groot. Om de sukkelende economie uit het slop te trekken, moesten de Europese landen beter samenwerken en hun handelsbarrières afbouwen. Volgens partijprominent Jan Pronk, die het Europese integratieproces kritisch volgde, was de Europese Akte een keus tussen 'vooruitgang of stagnatie'. Net als andere partijen besloot de PvdA om mee te gaan in het nieuwe verdrag.

Dat betekende echter niet dat iedereen binnen de partij het eens was met de gekozen koers. Binnen de partij was er een omvangrijke groep eurosceptici. Er bestond namelijk grote angst dat nationaal gerealiseerde doelstellingen op supranationaal niveau verloren zouden gaan. Weliswaar werd het Europese parlement sinds 1979 rechtstreeks gekozen, maar in vergelijking met nationale parlementen had het weinig macht. Besluitvorming op Europees niveau werd daarom gezien als een schimmig proces dat geen goede democratische controle genoot. Om die reden noemde het Tweede Kamerlid Maarten van Traa, Europa-woordvoerder van de PvdA,

de Europese Akte 'hoogst bedenkelijk, verward, ongelukkig geformuleerd en dubbelzinnig'.

Ondanks de kritische geluiden stapte de PvdA-fractie toch op de Europese trein. Gaandeweg de rit begon de kritiek ten opzichte van de Europese samenwerking enigszins te verzwakken. Zo werd in 1992 de Partij van de Europese Sociaal-Democraten (PES, sinds 2009 S&D) opgericht. Sinds de jaren vijftig bestond er een samenwerking tussen Europarlementariërs van sociaal-democratische huize. Deze samenwerking werd nu verbreed.

Toch bleef het probleem van het democratische tekort bestaan; de Brusselse bureaucratie was nog altijd moeilijk toegankelijk. Op 30 september 1991 zou de PvdA tijdens de Europese top in Maastricht pijnlijk met de neus op de feiten worden gedrukt. De andere EEG-landen veeften op 'black monday' een voorstel van PvdA-staatssecretaris Piet Dankert voor verregaande samenwerking op het gebied van buitenlandse zaken en defensie hard van tafel.

Ook na 1985 bleef de spanning tussen de pro-Europese koers en de democratische legitimiteit bestaan. De komst van de euro in 2002 en de toetreding van tien nieuwe lidstaten uit Centraal- en Oost-Europa in 2004 zette het Europese integratieproces verder onder druk. In de Nederlandse samenleving ontstond het idee dat deze voorstellen erdoor gedrukt werden. Nadat er een Europese grondwet was opgesteld, die alle andere Europese verdragen moest vervangen, dwong de PvdA een referendum af. Het referendum was een antwoord op de kritiek dat de Europese Unie te ondemocratisch was. PvdA-staatssecretaris voor Europese Zaken Frans Timmermans deed zijn best voor een Nederlands 'ja', maar in juni 2005 werd het een Nederlands 'nee'. Het referendum ontketende wel een vurig debat over 'Europa', dat rond de Europese Akte zo node werd gemist: in die zin was het referendum dus zeker geslaagd.

De ‘overwinningsnederlaag’ van 1986 vormde voor de PvdA een belangrijk keerpunt. Succesvolle verkiezingen bleken niet voldoende om de lange oppositieperiode te doorbreken. De PvdA had de aansluiting bij het politieke midden nog altijd niet gevonden. Dit was het sein de wissels om te zetten. Wat volgde was een lange periode van programmatische en ideologische heroriëntatie, zonder dat die uiteindelijk tot een nieuw houvast zou leiden.

AUTEUR René Cuperus

Verder lezen

Huub Broekhuijse, Ralf Dahrendorf over neoliberalisme, sociaalliberalisme en sociaal-democratie. *Het einde van de sociaaldemocratie?* (Damon 2007).

René Cuperus, Karl A. Duffek en Johannes Kandel (red.), *Multiple Third Ways. European social democracy facing the twin revolution of globalisation and the knowledge society* (Amsterdam/Berlijn/Wenen 2001).

Anthony Giddens, *The Third Way. The renewal of social democracy* (Cambridge 1998).

Andrew Rawnsley, *The end of the party. The rise and fall of New Labour* (Londen 2010).

Schuivende Panelen. *Continuïteit en vernieuwing in de sociaal-democratie* (Commissie Pronk) (Amsterdam 1987).

Schuivende Panelen

De verkiezingen van 1986 waren voor de PvdA een groot succes. Door haar verzet tegen het hardvochtige saneringsbeleid van het kabinet-Lubbers haalde de partij maar liefst 52 zetels. Het CDA (54 zetels) en de VVD (27) zetten hun coalitie echter doorgemoedereerd voort. Wat volgde was allereerst een langverwachte, en toch nog emotionele leiderschapswissel. Joop den Uyl droeg de fractievoorzittershamer over aan voormalig FNV-voorzitter Wim Kok. Het vertrek van Den Uyl zou vervolgens een langdurig proces van zogenaamde

‘partijvernieuwing’ in gang zetten. Het was tijd, aldus Koks gevleugelde woorden, de ‘luiiken open te zetten’. Nog in 1986 installeerde Wim Kok drie commissies die de Nederlandse sociaal-democratie moesten moderniseren. Elk bracht een rapport uit. Zo was er het rapport *Politiek a la carte in plaats van politiek als dagschotel* over de partijorganisatie in enge zin. Daarnaast verscheen *Bewogen Beweging* over mogelijke nieuwe allianties met de christen-democratie. Het was echter het programmatische vernieuwingsrapport *Schuivende Panelen* dat het meeste opzien baarde. Maatschappelijk trends als de internationalisering van economie en cultuur, milieuvervuiling, snelle technologische ontwikkeling en toenemende individualisering noopten de sociaal-democratie, aldus de commissie Pronk, tot vernieuwing van uitgangspunten en programma.

Partijvernieuwing zou na 1986 een welhaast permanent proces worden. De PvdA kreeg de reputatie zelfkritisch te zijn tot over de pijngrens heen. Na elke verloren verkiezing volgde stevast een evaluatiecommissie – de commissie Van Kemenade, de commissie De Boer, de commissie Vreeman, de commissie Dijksma. De PvdA staat hierin overigens niet alleen. Ook haar zuster-

partijen in het buitenland kenmerken zich door voortdurende heroriëntatie en herpositionering. In de jaren tachtig werd steeds duidelijker dat het gouden tijdperk van de Keynesiaanse sociaal-democratie (1945-1975) ruimschoots over zijn uiterste houdbaarheidsdatum heen was. De naoorlogse welvaartsstaat kwam meer en meer onder druk te staan, zowel door de economische crisis en de massawerkloosheid als door de ideologische aanval van het Angelsaksische neoliberalisme, geïnspireerd door Ronald Reagan en Margaret Thatcher.

Invloedrijk was ook de these van de Duits-Britse denker Ralf Dahrendorf, die ‘het einde van de sociaal-democratische eeuw’ proclameerde. De missie zou zijn volbracht. De arbeidersklasse is in de nationale middenklassensamenleving geïntegreerd. Einde oefening. Men had deze historische emancipatiemissie nog kunstmatig kunnen verlengen door mee te liften op de progressief-culturele revolutie van de *sixties and seventies*, maar de economische crisis (*no future*) van de jaren tachtig met zijn massale werkloosheid verstoorde ook deze progressieve idylle. Aanvankelijk had de sociaal-democratie zich vierkant verzet tegen de verzorgingsstaathervorming onder neoliberal gesternte. Mitterrand deed dat in Frankrijk, Den Uyl met zijn Paradiso-lezing *Tegen de stroom* in Nederland. Langzaam drong echter het besef door dat een tegenaanval tegen het neoliberalisme niet mogelijk zou zijn zonder heroriëntatie op het sociaal-democratische programma zelf. Deze ideologische herpositionering zou later bekend worden onder het label van de Derde Weg, de middenweg tussen neoliberalisme en traditionele sociaal-democratie.

Het waren rapporten als *Schuivende Panelen* die de sociaal-democratie weer ‘bij de tijd’ probeerden te brengen, op zoek naar nieuwe sociaal-democratische antwoorden op een sterk veranderende wereld. Die zoektocht gaat nog onverminderd door.

1991

1991

De ‘WAO-crisis’ van 1991 zorgde voor grote verdeeldheid binnen de PvdA. Partijleider Wim Kok schaarde met veel moeite een verdeelde partij achter een beperking van de WAO. Met het besluit wilde de PvdA de verzorgingsstaat bestendig maken voor de toekomst.

AUTEUR Martin Schutrups

Verder lezen
[Niemand aan de kant. Rapport van de commissie-Wolfson \(Amsterdam 1992\).](#)

[Peter Rehwinkel en Jan Nekkers, Regerenderwijs. De PvdA in het kabinet-Lubbers/Kok \(Amsterdam 1994\).](#)

[Piet de Rooy en Henk te Velde, Met Kok. Over veranderend Nederland \(Amsterdam 2005\).](#)

De WAO-crisis

Het aantal mensen dat een beroep deed op de WAO was in de jaren tachtig aanzienlijk gestegen. Met meer dan 900.000 arbeidsongeschikten kreeg de WAO een onbeheersbare omvang. In juli 1991 kondigde het kabinet-Lubbers III (CDA/PvdA) aan dat er flink gesneden zou

worden in de hoogte en duur van de WAO. De plannen bevatten ook scherpere toelatingseisen en een toenemende druk om een baan te accepteren. De PvdA-ministers stemden in met de beperking van de WAO.

De maatregelen stuitten in en buiten de PvdA op heftig verzet. De vakbonden brachten bijna een miljoen demonstranten op de been. De PvdA raakte verscheurd tussen behoudende sociaal-democraten en hervormers. In het hele land kwamen gewesten en afdelingen in opstand. Sommigen vonden dat de PvdA uit het kabinet moest stappen of dreigden hun lidmaatschap op te zeggen. De positie van partijleider en vice-premier Wim Kok stond zwaar onder druk. Partijvoorzitter Marjanne Sint trad als gevolg van de kritiek af.

Kok wist de scherpste kantjes van het kabinetsbesluit af te halen. De partijleden konden zich op 28 september 1991, op een speciaal congres, uitspreken. Door zijn eigen positie aan het plan te verbinden wist Kok de partij achter de WAO-herziening te scharen. Ruim 80% stemde in met de maatregelen. In zijn toespraak wees Kok op de noodzaak van de hervorming van de verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving.

Het rapport *Niemand aan de kant* (januari 1992) van de commissie Wolfson was een sociaal-democratisch antwoord op de toekomst van de verzorgingsstaat. Het rapport pleitte voor een hoge arbeidsmarktparticipatie en een activerende verzorgingsstaat. ‘De nadruk op par-

ticipatie betekent niet dat iedereen onverbiddelijk moet werken, maar wel dat we een beroep mogen doen op wie kan, om aan de verbreding van de basis van de verzorgingsstaat mee te werken.’ Wederkerigheid – het koppelen van plichten aan rechten – werd steeds belangrijker.

Het doel dat de PvdA met de WAO-herziening en de daaruit voortvloeiende programmatische verankering voor ogen stond, was het bestendig maken van de verzorgingsstaat voor de toekomst. Critici vonden echter dat de geloofwaardigheid van de partij op het vlak van sociale thema’s was aangetast. Het besluit leidde tot een vertrouwensbreuk met het FNV, die pas aan het einde van de kabinetsperiode zou helen.

Mede door de WAO-crisis verloor de PvdA bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 maar liefst 12 zetels. De SP, die in 1991 de marxistisch-leninistische ideologie had verruild voor socialistische uitgangspunten, kwam met 2 zetels voor het eerst in de Tweede Kamer. De tegenpartij (‘Stem tegen, stem SP’) trok teleurgestelde PvdA-kiezers en groeide in de strijd om de ‘rode’ kiezer uit tot een geduchte concurrent.

‘God zegene je’. Met deze woorden droeg CDA-premier Ruud Lubbers zijn ambt over aan Wim Kok. Op 22 augustus 1994 werd het eerste paarse kabinet beëdigd, mogelijk gemaakt door een verstandshuwelijk tussen PvdA, VVD en D66. Tegen verwachting hield ‘Paars’ het acht jaar vol. Hierdoor veranderde het Nederlandse politieke landschap, maar niet tot ieders tevredenheid.

AUTEUR Boike Teunissen

Verder lezen

Wim Kok, ‘We laten niemand los’, Dr. J.M. Den Uyl-lezing, 11 december 1995 (Den Haag 1995).

P.G.C. van Schie (red.), Paars in perspectief. Het typerende en de toekomst van de samenwerking tussen liberalen en sociaal-democraten (Kampen 1997).

Arie van der Zwan, Handelaars in onrust. De strijd om de macht bij de Nederlandse Spoorwegen (Amsterdam 2010).

Paars

Voor het CDA waren de verkiezingen van ’94 dramatisch verlopen, er moest een verlies van twintig zetels worden verwerkt. Voor het eerst sinds 1918 werd een coalitie denkbaar zonder confessionele partijen. In liberale kringen was er al eens gezinspeeld op een Paars kabinet. Hoe zou het zijn om het CDA in de oppositie te zien? Deze retorische vraag had VVD-leider Frits Bolkestein zich eens laten ontvallen. De historische verkiezingsuitslag van 1994 maakte een coalitie tussen liberalen en sociaal-democraten, aangevuld met D66, denkbaar en zelfs wenselijk: er waren weinig alternatieven. Maar daarmee waren de programmatische tegenstellingen nog niet overwonnen.

Het duurde een lange zomer voordat er een regeerakkoord gesloten werd. De drie partijen vonden elkaar vooral in de bestrijding van de werkloosheid. Daarvoor moest de economie gestimuleerd worden, onder andere door een activerend arbeidsmarktbeleid en investeringen in grootschalige infrastructuur als de Betuwelijn en een vijfde baan voor Schiphol. Het voorheen ondenkbare monsterverbond tussen de sociaal-democraten en liberalen won aan populariteit dankzij een economisch gunstig klimaat.

In 1998 werd het Paarse kabinet herkozen. Voor de PvdA waren de verkiezingen onder de leuze ‘Sterk en Sociaal’ gunstig verlopen. Paars II kon zelfbewust verder regeren. Toen er in oktober 2001 opiniepeilingen werden gehouden, bleek 80% van de bevolking vertrouwen te hebben in het kabinet. Er werd verder gewerkt aan het waarborgen van individuele rechten, zo werden de regelingen aanzien van euthanasie bijvoorbeeld verruimd. Ook het privatiseringsbeleid ten aanzien van nutsbedrijven werd voortgezet. Marktwerking kreeg een positieve

waardering, hoewel er onder sociaal-democraten ook wel kritiek werd geuit. Het liberale denken was gestoeld op de gedachte dat zowel de consumenten als producenten baat hadden bij zo min mogelijk overheidsbemoeyenis. Deze gedachte zou ook gelden voor publieke diensten zoals openbaar vervoer, gezondheidszorg en huisvesting. Maar de snelle privatisering van bijvoorbeeld de Nederlandse Spoorwegen zorgde juist voor minder efficiëntie en klantvriendelijkheid. Ook de toenemende marktwerking in de gezondheidszorg stond ter discussie.

De Paarse kabinetten danken hun glans voor een groot deel aan het leiderschap van Wim Kok. Kok stond bekend als een pragmatisch realist die door compromissen te sluiten partijen wist te binden. In tegenstelling tot Den Uyl was Kok niet iemand van grote woorden die zich graag als socialistisch voorman presenteerde: politiek was voor hem een zaak van de juiste beslissingen op het juiste moment nemen. Deze stijl van politiek kreeg een brede waardering. Toen Kok in augustus 2001 zijn vertrek uit de politiek bekend maakte, spraken veel media van een groot verlies voor de Nederlandse politiek.

Velen hadden verwacht dat Paars zou stranden op onenigheid over een sociaal-economisch thema. Maar het was een onderzoeksrapport over de genocide in voormalig Joegoslavië die het links-liberale kabinet de das om deed. Duizenden moslimmannen die formele bescherming van Nederlandse VN-militairen genoten, werden in Srebrenica vermoord door het Servische leger. Kok kon ‘iedereen recht in de ogen’ blijven kijken, maar nam samen met zijn ministersploeg de politieke verantwoordelijkheid voor dit nationale trauma. Vlak daarna ontbrandde een felle verkiezingsstrijd. De oppositiepartijen trokken de verworvenheden van Paars in twijfel door felle kritiek te uiten op wachtlijsten in de gezondheidszorg, de kwaliteit van het onderwijs en de problemen rondom integratie en immigratie.

Midden jaren negentig verschenen politieke partijen op het internet. GroenLinks en de PvdA hadden in 1994 als eerste een eigen website. De tijd dat partijen via eigen kranten en omroepen de vaste achterban wisten te bereiken, was voorbij. Er werd daarom driftig gezocht naar nieuwe manieren om de zwevende kiezer te bereiken.

AUTEUR Tom Plat

Verder lezen

Jan van Ingen Schenau en Dick Benschop, 'De catenaccio-campagne van de PvdA', in: Kees Brants en Philip van Praag jr. (red.), *Verkoop van de politiek. De verkiezingscampagne van 1994* (Amsterdam 2000) 41-53.

Philip van Praag en Kees Brants, 'Media en politiek. Een verstandshuwelijk onder druk', in: *Verkoop van de politiek* 246-256.

Gerrit Voerman en Jochum de Graaf, 'De websites van de Nederlandse politieke partijen. 1994-1998', in: *DNPP Jaarboek* (Groningen 1998) 238-269.

Meer informatie over 'toeschouwers democratie': <http://home.medewerker.uva.nl/j.w.debeus/bestanden/Hedendaags%20leiderschap%20in%20de%20toeschouwersdemocratie.doc>

PvdA.nl

De website van de PvdA groeide midden jaren negentig al snel uit tot een multifunctioneel platform met verschillende rubrieken zoals actualiteiten, discussiefora en een bibliotheek. De redactie zorgde dat de informatievoorziening op peil bleef. Ook binnen de organisatie probeerde de PvdA het gebruik van het internet

te bevorderen. In 1998 had de PvdA al een zeer moderne en uitgebreide website. De PvdA had de drukst bezochte website van alle politieke partijen. De site bevatte veel audio, maar ook videofragmenten en er was zelfs een webshop. Er was bovendien ruimte voor publieke debatten en discussie. Door de komst van het internet veranderde de manier waarop politieke partijen communiceerden. Het oude partijblad werd omgetoverd in een magazine. Het laatste nieuws werd verspreid via de website en digitale nieuwsbrieven.

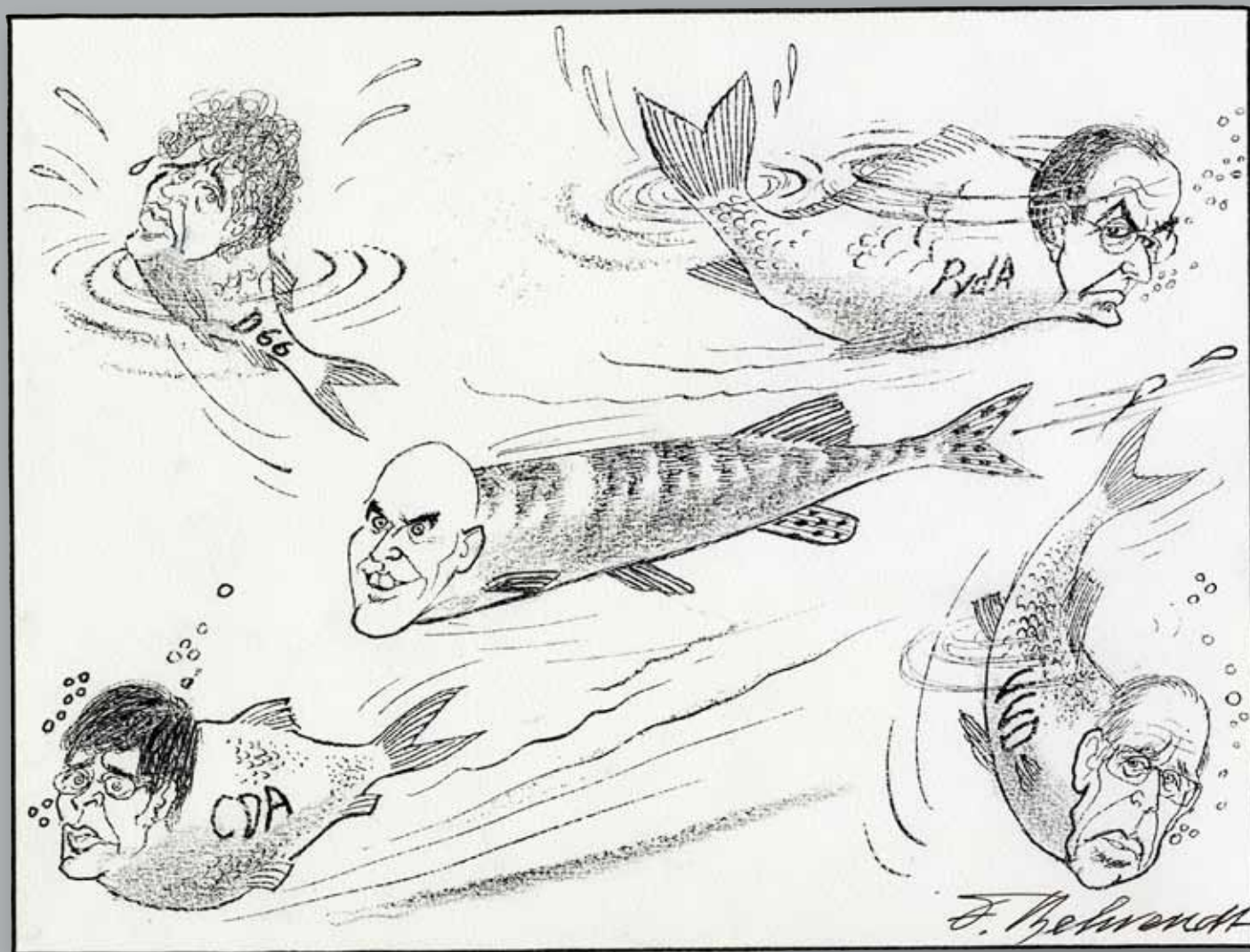
Toch kon de komst van digitale communicatie en het internet het dalende ledenaantal niet keren. De kiezer stemde namelijk niet meer op basis van een sociale achtergrond. Veel kiezers waren zwevend en moeilijk aan een partij te binden. Ze keken als toeschouwers naar de politieke arena. In de zogenaamde 'toeschouwersdemocratie' verworden kiezers tot theaterbezoekers die aan het eind van de show hun oordeel vellen over de politieke prestatie. Het mediaoptreden van politici werd dus steeds belangrijker. Partijvoorzitter Felix Rottenberg was zich bewust van dit veranderende kiesgedrag en gooide daarom regelmatig de knuppel in het hoenderhok. Hij hoopte dat de partij door meer discussies en publieke debatten zou vernieuwen en daarmee de kiezer opnieuw zou kunnen behagen.

In de toeschouwersdemocratie werd het voeren van campagne daarom zo belangrijk. In de campagne van 1994

'Kies Kok' werd door de PvdA volop de media gezocht. Essentieel voor de campagne – zo zou later blijken – was een aansprekende lijsttrekker. Ook in Nederland was een duidelijke personalisering van de politiek waarneembaar, de lijsttrekker werd het gezicht van de partij. Toch waren er aanvankelijk grote twijfels binnen de PvdA over partijleider Wim Kok. Eind december luidde een advies aan het campagne team: 'Hoewel we het allemaal graag anders zouden zien, is een zeer groot deel van de kiezers van mening dat Kok "het" niet heeft en Van Mierlo wel.' Uiteindelijk wist Kok door zichzelf meer 'bloot' te geven op de televisie – het centrale medium destijds – het vertrouwen van de kiezer te winnen. Het werd met 3,5 miljoen de duurste PvdA campagne ooit. En hoewel de PvdA een verkiezingsnederlaag leed, werden ze tot ieders verbazing met 37 zetels wel de grootste partij.

De PvdA was een pionier op het gebied van nieuwe media. Communicatiestrategieën veranderden, maar er bleef ook veel bij het oude. Het congres – als partijfenomeen – bleef nog steeds belangrijk. Ook de partijbladen bleven, zij het in een ander jasje. Internet kwam dus niet in plaats van, maar boven op de oude vormen. De communicatie binnen de partij werd daardoor sterk bevorderd; leden en kiezers konden sneller in contact komen met politici. Internet als communicatievorm is daarom niet meer weg te denken uit het huidige politieke leven: geen politicus die nog zonder een eigen weblog kan.

Een snack in de Belder-vijver

F. Behrendt

De Tweede Kamerverkiezingen van 2002 zorgden voor een politieke aardverschuiving in Nederland. Vooral de PvdA werd hard getroffen: met nog slechts 23 zetels werd de fractie nagenoeg gehalveerd. Onder de titel 'Na de dreun' bezon de sociaal-democratie zich op haar toekomst.

AUTEURS Karin van Leeuwen, Marijn Molema en Ilse Raaijmakers

Verder lezen

Frans Becker en René Cuperus, Verloren slag. De PvdA en de verkiezingen van november 2006 (Amsterdam 2006).

René Cuperus, De wereldburger bestaat niet. Waarom de opstand der elites de samenleving ondermijnt (Amsterdam 2009).

Piet de Rooy, 'Over snijbloemen en sociaal-democratie', Socialisme & Democratie 64 afl. 10 (2007) 9-15.

Socialisme & Democratie, themareeks 'Na de dreun', 2002.

VPRO Tegenlicht: 'De Wouter tapes', <http://tegenlicht.vpro.nl/afleveringen/2006-2007/de-wouter-tapes.html>.

Na de dreun

In de zomer van 2001 droeg Wim Kok het partijleiderschap van de PvdA over aan Ad Melkert. Na jaren van economische groei leek niets een voortzetting van de succesvolle paarse kabinetten Kok I en Kok II in de weg te staan. De verkiezingen van mei 2002 verliepen voor de PvdA echter dramatisch. De partij verloor in één klap 22 van haar 45 zetels in de

Tweede Kamer, het grootste verlies uit haar geschiedenis.

De felle verkiezingsstrijd van 2002 werd gedomineerd door Pim Fortuyn. De flamboyante publicist won eerder dat jaar als lijsttrekker van 'Leefbaar Rotterdam' veel stemmen met zijn kritiek op de 'puinhopen van acht jaar Paars'. Volgens Fortuyn hadden politici te lang geen aandacht besteed aan kwesties als integratie en veiligheid. Met zijn 'Lijst Pim Fortuyn' (LPF) voerde Fortuyn een felle campagne tegen de gevestigde partijen, die volgens hem de culturele, politieke en sociale verloedering van Nederland hadden veroorzaakt. Hij heeft zijn kritiek echter nooit in het parlement kunnen verwoorden: kort voor de verkiezingen in 2002 werd Fortuyn vermoord. Toch behaalde zijn LPF 26 zetels, onder andere ten koste van de PvdA.

Het grote verlies dwong de sociaal-democraten om kritisch naar zichzelf te kijken. De gesloten bestuurders-partij had het contact met de achterban verloren, zo luidden de analyses. Partijvernieuwing en een andere opstelling ten opzichte van de kiezer waren nodig. Ad Melkert legde zijn functie als partijleider neer en werd opgevolgd door Wouter Bos, de jongste voorman in de geschiedenis van de PvdA. Bos oogde jong, verfrissend en had charisma. Zijn missie om de verloren kiezers terug te winnen leek al snel succesvol. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 won de PvdA fors. In datzelfde jaar werd de opgaande lijn echter onderbroken.

Na een spannende verkiezingsstrijd tussen Bos en Balkenende (CDA) verloor de PvdA bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Wel mocht Bos als vice-premier plaatsnemen in een kabinet met CDA en ChristenUnie.

In de analyses van '2002' speelde niet alleen de uitstraling van de PvdA een rol. Bos had er zelf op gewezen dat kiezers vooral op het inhoudelijke vlak teruggewonnen moesten worden. In 2005 kwam er een nieuw beginselprogramma waarin het recht op een fatsoenlijk bestaan centraal kwam te staan. Het verwijt dat de Paarse kabinetten te lang aan het ideaal van de multiculturele samenleving hadden vastgehouden, werd geleidelijk serieus genomen. Landelijk, maar ook in de grote steden, traden ook sociaal-democraten steeds actiever op om problemen rondom integratie en veiligheid op te lossen.

Daarnaast probeerde de PvdA haar herkenbaarheid als progressieve partij te versterken. De 'dreun' van 2002 leidde tot een groeiende versplintering van het politieke midden. Alle traditionele middenpartijen kampen met de grote uitdagingen die globalisering, individualisering en migratie veroorzaken. Daarbij is het rechtspopulisme een geduchte concurrent geworden, net als elders in Europa. In dit klimaat treedt de PvdA naar buiten als een partij die de oude idealen van gelijke kansen, zelfverheffing en opwaartse mobiliteit opnieuw een gezicht wil geven. De politieke boodschap richt zich sterk op het binden van verschillende groepen in de samenleving: hoog- en laagopgeleid, allochtoon en autochtoon, arm en rijk. De toekomst moet uitwijzen of de PvdA in deze bindingsopdracht slaagt.

Onderschriften en verwijzingen bij de foto's

- 1848** Arbeiders worden op de Dam door de bereden politie met sabels uit elkaar gedreven. Anonieme prent (1848). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1869** Aankondiging voor de vergadering van het Nederlansch Werklieden-verbond. De Sneeker Courant (24 november 1869). Collectie Fries Scheepvaartmuseum, Sneek.
- 1878** Schermutseling tussen de politie en socialisten in café Zincken naast het Amsterdamse Centraal Station. Geïllustreerd Politienieuws (29 november 1885). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1887** De beruchte spotprent van Koning Gorilla die verscheen in een boekje dat door Domela Nieuwenhuis werd uitgegeven. S.E.W. Roorda van Eysinga (1887). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1893** Portret van Tjerk Luitjes bij de christen-anarchistische landbouwkolonie te Blaricum, waarbij hij zich in 1900 aangesloten had. Fotograaf onbekend (1901). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1894** Paneel op de tentoonstelling ter ere van het veertigjarige bestaan van de SDAP. Fré Cohen (26 augustus 1934). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1903** Prent van politiek tekenaar en socialist Albert Hahn in zondagsblad *Het Volk*. Albert Hahn (8 februari 1903). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1909** Troelstra en Wijnkoop in gevecht, de partijbladen dienen als gereedschap spotprent in *De Telegraaf*. Louis Raemakers (20 februari 1909). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1912** Viering van de derde internationale vrouwendag. C. Leenheer (8 maart 1914). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1918** De beroemde foto die icoon staat voor de mislukte revolutie van Troelstra. Recent onderzoek heeft echter uitgewezen dat de foto in 1914 is genomen tijdens een demonstratie voor algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht. C. Leenheer (1914). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1919** Bouwproject van wethouder Arie 'Beton' door architect Brinkman in de Justus van Effenstraat in Rotterdam. Fototechnische Dienst Rotterdam (12 maart 1924). Collectie Gemeentearchief Rotterdam, catalogus nummer xxv 359.
- 1923** Vlootwetdemonstratie op de Reguliersgracht in Amsterdam. C. Leenheer (23 september 1923). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1925** Affiche van de VARA om nieuwe leden te werven. Jan Rot (Hilversum 1930). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1932** Leden van de osp poseren met een kopie van hun ledenblad *De Fakkel* vlak voor een nachtelijke plak- en schildertocht. Fotograaf onbekend (1933). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1935** Eén van de talloze Plan van de Arbeid-posters die door de SDAP verspreid werden. Harm Visser (maart 1936). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1940** Portret van Stuuf Wiardi Beckman in oorlogstijd. Fotograaf onbekend (1941?). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1946** Willem Banning spreekt tijdens het oprichtingscongres van de PvdA in hotel Krasnapolsky te Amsterdam. Fotograaf onbekend (9 februari 1946). Collectie 1156, Amsterdam. Poster: Koos Vorrink de eerste voorzitter van de PvdA. Jan Rot (1946). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1951** Willem Drees bezoekt tijdens kerstmis 1947 het regiment Prinses Irene in Indonesië. Fotograaf onbekend (24 december 1947). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1955** Verkiezingsposter van de PSP voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1959. Ontwerper onbekend (1959). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1957** Uitreiking van de eerste uitkering van de AOW door minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid Ko Suurhoff. Algemeen Nederlands Fotopersbureau (2 januari 1957). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1958** Sicco Mansholt poseert pijprokend in een boerenkoolveld. Fotograaf onbekend (1 mei 1962). Collectie 1156, Amsterdam.
- 1963** Joop den Uyl houdt een toespraak in de Beurs van Berlage. Jac. de Nijs (23 maart 1966). Collectie Anefo, Nationaal Archief: fotonummer 918-9507.
- 1966** De schrijvers van *Tien over Rood*. V.l.n.r.: Lammers, De Rooi of Krooshof, Van der Hek, Van der Doel, Van der Zwan, Krooshof of De Rooi, en Pauka. Kors van Bennekom (oktober 1966). Collectie Archief Kors van Bennekom, Amsterdam.
- 1973** Hippies picknicken op de snelweg: een autoloze zondag tijdens de oliecrisis. Fotograaf onbekend (1 november 1973). Collectie Spaarnestad Photo/Hollandse Hoogte.
- 1976** Button van de Rooie Vrouwen in de PvdA. Ontwerper onbekend (1975). Collectie 1156, Amsterdam. Achtergrondfoto: Bijeenkomst Rooie Vrouwen in Utrecht over de Wet op de Seksdiscriminatie; op de voorgrond Hedy d'Ancona. Koen Suyk (8 maart 1980). Collectie Anefo, Nationaal Archief: fotonummer 930-7112.
- 1977** Joop den Uyl geeft na het mislukken van de onderhandelingen de formatie-opdracht terug aan de koningin. Rob C. Croes (15 juli 1977). Collectie Anefo, Nationaal Archief: fotonummer 929-2693.
- 1985** De Europese Akte ondertekend in Den Haag door de ministers van: Nederland, België, Frankrijk, Italië, West-Duitsland, Luxemburg, Denemarken, Verenigd Koninkrijk, Ierland, Griekenland, Portugal en Spanje. Fotograaf onbekend (28 februari 1986). Collectie Europees Parlement, Brussel.
- 1987** Marjanne Sint en Jan Pronk geven een persconferentie over de programmatische vernieuwingen van de PvdA. Rob Bogaerts (31 oktober 1987). Collectie Anefo, Nationaal Archief: fotonummer 934-1193.
- 1991** Demonstratie tegen het inperken van de WAO en de Ziektewet. Paul Stolk (6 oktober 1991). Collectie ANP, Amsterdam.
- 1994** Kabinet Kok-I op audiëntie bij de koningin in Huis ten Bosch. Benelux Press (22 augustus 1994). Collectie ANP, Amsterdam.
- 1994** Wim Kok krijgt computerles op de Vliegerschool in Den Haag. Ed Oudenaarden (9 oktober 1997). Collectie ANP, Amsterdam.
- 2002** Spotprent waarop snoek Pim Fortuyn de gevestigde vissen de stuipen op het lijf jaagt. Fritz Behrendt (22 februari 2002). Collectie Atlas van Stolk, Rotterdam.

De rode canon

Een geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie in 32 verhalen

Redactie: Karin van Leeuwen, Marijn Molema en Ilse Raaijmakers.

Beeldredactie: Tom Plat.

Eindredactie: Johanneke Braam.

Auteurs: Frans Becker; Maarten Brinkman; Marten Buschman; Rene Cuperus; Piet Hagen; Bas de Jong; Minte Kamphuis; Karin van Leeuwen; Bram Mellink; Marijn Molema; Anne-Marie Mreijen; Bertus Mulder; Jos Olsthoorn; Jacco Pekelder; Anne Petterson; Tom Plat; Ilse Raaijmakers; Anneke Ribberink; Martin Schutrups; Margit van der Steen; Erie Tanja; Boike Teunissen; Adriaan van Veldhuizen; Wybren Verstegen en Emma Vos.

www.wbs.nl/rodecanon
canon@wbs.nl

Wiardi Beckman Stichting
 Den Haag 2010

Grafische vormgeving Marcel Bakker, De Ontwerperij
 Drukwerk Drukkerij Bevrijding
 ISBN/EAN 978-94-90565-03-9

Wiardi Beckmanstichting
 Emmapark 12
 2595 ET Den Haag

Van de relletjes rond de eerste socialisten op de Dam in 1848 tot de ‘revolutie’ van Troelstra in 1918. Van de pioniers van de VARA tot de dromen van Nieuw Links. In 32 verhalen blikt De rode canon terug op anderhalve eeuw sociaal-democratische geschiedenis. Een geschiedenis van gedreven mensen en hun idealen, van debatten en conflicten en ook van vooruitgang en succes. De rode canon brengt op originele wijze nieuw historisch onderzoek en hedendaagse vragen over de sociaal-democratie samen.

De rode canon is een initiatief van de Werkgroep Geschiedenis van de Wiardi Beckman Stichting onder redactie van Karin van Leeuwen, Marijn Molema en Ilse Raaijmakers.

De geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie

Een geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie in 32 verhalen

